

Pleonasmo baten historiaz: *debea* 'dute' bezalako adizkien inguruan

FIDEL ALTUNA OTEGI
(EHU-UPV)

Abstract

In the following paper one aspect of the verbal morphology of Basque language is accounted for: verbal forms with -ea endings. This specific aspect –present in several varieties of the language that belong to three different Basque dialects– has been mentioned more or less incidentally in several papers which topic was the verb and also in commentaries to some texts where this aspect was present, but it has never been the object of any paper with the pursuit to establish its origin and its distribution.

*These -ea endings consist of: the pluraliser -e (3rd person plural marker both for the dative and the ergative), to which a 2nd element has been added which function seems to be «repluralising» the verbal form to which it is added: *debea* 'dute', *dioea* 'diote', etc.*

*Following an introduction and a description of the usage of the mentioned element, the central two points of the paper are discussed: firstly, the origin of the mentioned -ea endings in verbal forms such as *debean* 'duten' or *debeala* 'dutela' present in relative or completive embedded clauses; secondly, the distribution of such verbal forms in three different dialects –Gipuscoan, High Navarrese, and Biscayan– and its presence in texts written in those dialects.*

A short appendix related to the topic is included at the end.

0. Sarrera*

Euskal dialektologian gauza guztiz ezaguna da *nork* 3. pertsona pluraleko ezaugarria -e edo -te izan daitekeena eta honek euskalkiak bi multzo handitan banatzen dituena. Honen arabera, alde batetik *dabe-due-die* moduko adizkiak izango ditugu eta beste alde batetik *dute* modukoak, guztiak ere esanahi berberekin.

Bi morfema hauen –edo morfema baten bi aldaeren– arteko mugari dagokionez,

* Eusko Jaurlaritzaren ikerketa bekari esker egindako lana da aurkezten den hau. Halaber, Euskal Herriko Unibertsitateak lagundutako proiektu baten barnean burutu da.

Eskerrak eman nahi dizkiegu, bestalde, Joseba Andoni Lakarra, Koldo Sainz eta Koldo Zuazo irakasleei, beren oharren bitartez artikulu hau taitzeko laguntza eman digutelako.

Bonaparte printzea izan genuen zehaztasunez lehen aldiz hau ezarri zuena (Bonaparte 1869: xviii):

Au transitif, le sujet pluriel est exprimé par *te* en guipuscoan, en labourdin, et dans les quatre dialectes navarrais; par *e* en guip. de Cegama et d'Azpeitia; par *ei* ou par *i*, dans le guipuscoan de la Burunda; par *e* ou *ee*, en biscain; par *de* ou *dee*, en bisc. occ.; aussi par *u* en bisc. guipuscoan de Salinas; par *ye* ou *e*, en souletin; par *ei*, en roncalais; par *e* ou *ye*, en salazarais.

Azkuek ere antzeko banaketa egin zuen, baina gipuzkeran *-e* nagusi dela esanaz. Azkueren iritzian, Beterriko herri zenbaitetan bakarrik erabiliko litzateke *-te* —Astigarraga da berak aipatu zuena—¹ eta gainerakoetan hizkuntza jasoan bakarrik erabiltzen den berrikeria litzateke (Azkue 1932: 78):

Esta particuleja ha adquirido de poco tiempo acá, cierto carácter de aticismo. Muchas personas que en el trato íntimo dicen *ikusi naue*, *ekarri due*, cuando elevan la voz dicen *naute* y *dute*.

Banaketa hau dela eta, hots, *grosso modo* euskal eremuaren bi muturretan *-e* agertzen den bitartean —mendebaldean, bizkaieraz ezezik gipuzkeraren hizkera gehiengotan eta goi nafarreraren zenbaitetan; ekialdean, zaraitzueraz zein erronkarieraz eta mugaz bestalde zubereraz— Euskal Herriko erdialdean *-te* nagusi denez, *wellentheorie* edo uhinen teoriak *-e* zaharragoa dela pentsatzera garamatza, *-te* erdialdean sortu eta uhinak uretan bezala zabaldua litzatekeen berrikuntza genukeelarik, bazterretara iritsi ez bazen ere. Azkuek ere iritzi berekoa agertu zen zera esatean (Azkue 1923-1925: 555):²

Creo que, originariamente, *-e* se habrá dicho en todos los dialectos (...).

Labur esateko: garai batean *-e* morfema zen nagusi euskalki guztietan eta horri egindako eransketa baten ondorioz sortu zen geroago *-te* morfema berria. Hau gertatzearen arrazoiari dagokionez, hasierako morfemak «indar galtze» bat izan duela esan beharko genuke, beste elementu baten laguntzaz indartu behar izan delarik. Azken batean, euskal aditzean morfemak metatzeko dagoen joeraren beste erakusgarri bat baino ez litzateke hor gertaturikoa, Lafon-ek bere garaian ederki asko adierazi zuen bezala (Lafon 1944: 371-372):

Quelques-uns de ces éléments peuvent être redoublés, et une même catégorie grammaticale peut être exprimée plusieurs fois, dans la même forme verbale, par différents éléments. Par exemple, dans Liç. *dituzte* 'ils sont eus par eux', *-it-* et *-z-* servent tous deux à pluraliser le sujet (...).

Eta aurrerago (Lafon 1944: 415):

Fréquents sont aussi les signes de pluriel pléonastiques, et leur coordination est indécise (...). Le basque aime, en effet, à exprimer plusieurs fois une même catégorie dans une même forme verbale.

(1) Bähr ere jabetu zen banaketa mugatu horretaz (Bähr 1925: 97-98). Dena dela, baleudeke honen inguruan hainbat puntu zehazteko. Hemen bertan ikus 29. oharrean esaten dena.

(2) Bähr, ostera, beste iritzi batekoa zen, *dute* gisakoei «flexiones intactas primitivas» esaten baitzien (Bähr 1925: 98).

Orain arte esandakoan ez da ezer berririk, egia da, baina *-e* eta *-te* hauen erabile-rari buruz diharduela, Azkuek gipuzkeraren eremu batean erabili ohi den *-a* bat ere aipatu zuen hurrengo hitzak idaztean (Azkue 1932: 141):

Hacemos uso de él –Azkue *-te* morfemaz ari zaigu– como de algo literario. El pueblo casi unánimemente se vale de *e* excepto en ciertas comarcas, como Amezketa, Ataun y Berastegui, que tienen *a* como tal elemento agente (...).

Azkuek «en ciertas comarcas... tienen *a* como tal elemento agente» baieztatu zuenean, ezin esan guztiz zuzen zebilenik, izan ere *-a* elementu hori ez baita *-e* morfemaren ordézko bat, honen gain gehitua izan den zerbait baizik.³ Azkuek berak eman zizkigun adibideak begiratu hutsarekin nahikoa da honetaz jabetzeko, Berastegiko *nauea* 'naute' edo *auuea* 'haute' bezalako adizkiak diogunaren lekuko garbiak dira. Egia da beste batzuetan *-a* 3. pertsona pluralean den *-e* morfemaren ordez ageri dela –hori dirudi behintzat *lukea* 'lukete' edo *dezakea* 'dezakete' bezalako adizkiak ikustean– baina azkenotan ez genuke arazorik bokal murrizketa bat suposatzeko: *lukeea* > *lukea*, etab.

Azken hau da, hain zuzen ere, lan honetan aztertu nahi genukeena: *-a* elementuaren erabileraren gorabeherak eta bere jatorria nahiz hedadura zein izan ote daitezkeen. Baina oraingoz funtsezko galdera horien erantzuna alde batera utziaz bestelako gaii helduko diegu, aurrerago, artikulua muina jorratzera iristen garenean, orain erantzunkizun geratzen diren galderei berrekingo diegularik. Sarrera honetan arazoa kokatzera mugatuko gara, bada.

Azkuek aipatzen zuen elementu arraro hori, zer da? Erantzuna begibistakoa da, lehentxeago ikusten genuen prozesu berbera errepikatzen da hemen ere. Arestian *-e* morfema indartzeko elementu bat eransten zen eta oraingoan beste elementu bat gehitzen da, lehen *-te* zen emaitza eta orain *-ea*. Biak ere pleonasmok dira, bietan funtzio bera duten bi elementu dauden aldetik: *-e* morfema zaharra eta ondoren honi gehitu zaiona. Azkuek aipaturikoa euskal eremu osoan hedadura zabala duen pleonasmobaten beste aurpegi bat baino ez dela pentsa dezakegu azken finean, *-e* morfema zaharraren gain eraikitzen den pleonasmobaren beste agerpen bat. Beraz, pleonasmobak bakarra, modu askotara gauzatuko litzateke:

0.1. Lehenengoa *-t-* erantsiaz: *daue* > *due* > *dute*

Aurrerago honek dialektologian duen garrantzia aipatu dugu: gipuzkeratik ekialdera baino ez ditugu aurkituko *dute* bezalako adizkiak. Adibideren bat aipatzearen, Agustin Kardaberaz hernaniarra eta bere *Christavaren bicitza* ekar ditzakegu hona (Kardaberaz 1760):⁴ *animen provechu esan al baño andiagoo ateraco dute* (4), *ecer ez dira ta ecer balio ez dute* (8), etab.

Honela bada, hau erdialdean erabiliko litzateke, mendebaldean nahiz ekialdeko muturrean *-e* zaharrari eutsiko litzaiokeen bitartean. Mendebaldetik ekialdera goaze-

(3) Dena den, Azkue konturatu zen *-a* bukaeradun adizki horiek pleonastikoak direla, momentu batean «flexiones prolongadas» baiteritze (Azkue 1932: 78).

(4) Kardaberazek, dena dela, honelakoekin batera besteren bat ere badu inoiz (Kardaberaz 1760): *gorde dezaquete* (51) | *eman dezaquee* (64), etab.

la, hain zuzen, honelako aditz formak aurkitzen dira *dute* erdialdekoaren balio berarekin: Durango *dabe*, Oñati *daue*, Azkoitia *debe*, Ordizia *due*, Altsasu *dei*, Bakaiku *dai*, Lakuntza *dube* eta ekialderago dauden eremuetara igaroaz Zuberoa *die*, Zaraitzu *die*, Erronkari *dei*. Baina hau ere ez da guztiz egia. Mendebaldean ere han eta hemen gertatzen da *-e* morfemak bere pluraltasun zentzua galtzea eta, tokiaren arabera, ondoren aipatuko diren elementuak gehituaz indartu da.

0.2. Bigarrena *-d-* erantsiaz: *daue* > *daude* (> *deude*)

Honako hau *-goian* aipatu berri dugun horren oso antzekoa— mendebaldeko bizkaieraz aurkitzen dugu. Gorlizen (Plentzia ondoan) erretore izan zen Juan Cruz de Renteria aipa dezakegu, adibideren bat ematekotan (Etxebarria 1992): *Ciceron eta Senecac egui au confirmetan deude* (201), *guisonic jaquinzuenac pensau deude astiro erlegiñoan ganian* (228), etab.

0.3. Hirugarrena *-e* erantsiaz: *daue* > *dabee* (> *dabie*)

Honakoa dugu, agian, aztertzen ari garen pleonasmok gauzatzeko mendebaldean duen modurik hedatuena, mendebaldeko bizkaieraz agertzen da eta aurrekoarekin batean ager daiteke *daudee* > *daudie* edo *deudee* > *deudie* bezalako adizkietan.⁵ Bere muga ekialderantz urrunago iristen da baina, Bartolome Madariagaren *Euscal Errijetaco olgueeta ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba* irakurtzean ere honelakoak topa ditzakegularik (Madariaga 1816): *Batzuc uste davee olgueeta guztiac diriala libre cristinaubarenzat* (38), *Ta guichiago edo gueijago eragotzico davee Jaungoicua servidutia* (39), etab.

Nafarroako Sakanan ere gauza bera aurkitzen dugu: Etxarri Aranatzen *debie* (< *debe* + *-e*) dugu batetik;⁶ Arbizun *dubie* (< *dube* + *-e*) dago bestetik.

0.4. Laugarrena *-a* erantsiaz: *daue* > **doea* > *doia*

Mendebaldean pleonasmok ez dira bizkaierara mugatzen, eta goian jadanik esan dugun bezala gipuzkeraren hego-mendebaldera ere antzeko zerbait agertzen da. Adibide modura J. M. Barandiaranen ipuinetatik ateratako zenbait eman ditzakegu, bertan agertzen direlarik mende hasieran bildutako honelako esaldiak (Barandiaran 1972):⁷ *Esaten doia zeruun ots bat izentzala* (208), *Batzük baita ikusîrê izen emen dôia leize ingurîn* (285), etab.

* * *

(5) Jacobsen erabat bestelakoa den iritzi baten aldeko ageri zaigu, *-dee* atzizki hau hartzen baitu beste guztien aitzindaritzat (Gómez & Sainz 1995: 257-258): *-tee* txistukariaren ondoren sortua litzateke; *-ee* berriz horzkari ahostuna bokal artean erori izanaren ondorena. Hemendik sortu dira bokal soila duten formak (*-de*, *-te*, *-e*), Jakobsen beraren aburuz hauek bezala azentuaren aldetik markatua den forma orok bokal kontrakzio batetik sortua izan behar baitu.

(6) Etxarri Aranazko hizkeran *-bie* morfematizatu egin da bere aldetik, paradigmako beste adizkiekiko analogia *-det*, *dek*... *debie*— tarteko dela, hortik sortuak direlarik *dezakebie* 'dezakete', *dakabie* 'daukate', *dakibie* 'dakite' eta beste hainbat honelako. Azkoitiko gipuzkeraz ere ikus *debe* 'dute' oinarritzat hartuaz *deikebe* 'dezakete', *daukebe* 'daukate', *dakixebe* 'dakite', etab.

(7) Hemen adibide moduan erabiltzen dugun *doia* 'dute' Azkuek berak ere aipatu zuen Ataunen erabilitako adizki bezala (Azkue 1932: 78).

Argi dago, bada, pleonasma baten aurrean gaudela. Zehatzagoak izateko, 3. pertsona pluraleko adizkietan euskaraz oso hedatua dagoen pleonasma barek leku jakin batean gauzatzeko duen moduetako bat da hemen aztertzeraz gatozen adizkie-tako *-a* hori. Hasiera batean bere erabileraren ezaugarri batzuk ikusiko ditugu, ondoren bere sorrera zein izan daitekeen finkatzen saiatuko gara eta, azkenik, har-zen duen eremua zein den zehaztuko dugu.

1. Erabilera

Aditz jokoan agertzen den *-a* hau erabiltzeko moduak baditu ezaugarri batzuk eta, segidan, hauek zein diren ikusiko dugu, Azkuek mugatutako eta goian aipatu dugun lurraldea (Amezketara, Ataun, Berastegi) delarik honetarako hasiera batean kontuan hartuko duguna. Begira dezagun ezertan hasi aurretik ondoko taula, non indikatiboko paradigmako *nor-nork* eta *nor-nori-nork* erako adizki zenbait aurkezten diren aipatu hiru herrietan erabiltzen diren moduan:⁸

	Amezketara	Ataun	Berastegi
naute	naue natxioa / natxioea	nauea (B) natxioea / natxioea	nabea natxiobea / natxioea
dute	due die / diñe	doia ⁹ die / diñe	due die / diñe
gaituzte	gaittue gatxetie / gatxetiñe	gattuea (B) ¹⁰ gatxeutzea / gatxeutzenea	gaittue gatxiobea / gatxioea
dituzte	dittue dizkie / dizkiñe	dittue zetuia / zetunea	dittue dizkie (B) / dizkiñe (B)
didate	didea zidea / zianea	di(d)a zearea / zeanea	diea zidea / zianea
diote	dioa zioa / zioea	dioia zoea / zioea	dioea zie (B) / zioea (B)
digute	digue zigue / ziunea (B)	di(g)uia ziuea / ziunea	digue zigue (B) / ziunea (B)
diete	die ziek / zien	dieia zoea / zioea	die zie / zioea

Goikoa osatzeko, esan dezagun baita ere taulan islatzen den egoera bera aurkitzen dugula aditz laguntzaitetik kanpora ere, aditz trinkoetan. Esate baterako, Ataunen honelakoak topatzen ditugu (Bähr 1926-1931 eta 1934-1935): *daukea / zeukea / zeukenea* 'dakate',¹¹ *dakarrea / zeakarrea / zeakarreena* 'dakarte',¹² *daamea / zeamea / zeamanea* 'daramate', etab. Berastegin ere gauza bera dugu aipatu iturriaren arabera:

(8) Ataungo kasuan, Aia bertako auzo dena da gehientsuenetan kontuan hartuko duguna. Adizkiak Yrizarrengandik izan dira atereak batik bat, Azkue izan delarik honék darabiltzan iturrien artean aukeratu dena: Amezketara (Yrizar 1991b: 86-118), Ataun (Yrizar 1991b: 191-204), Berastegi (Yrizar 1991a: 226-249). Bähr (B) erabili dugu taulako datu hauek osatu beharra izan dugunean: Bähr 1926-1931 eta 1934-1935.

(9) Azkue: honekin batera *doe* ere aipatu zuen.

(10) Bähr: honekin batera *gattue* ere aipatu zuen.

(11) Alokutibo maskulinoan *zeukee* ere agertzen da.

daukea / *zeukea* / *zeukenea* 'daukate', *dakarrea* / *zekarrea* / *zekarreena* 'dakarte', *dâmea* / *zeamea* / *zeamânea* 'daramate', etab.

Has gaitezen, bada, *-a* bukaeradun adizkien agerpena zein baldintzatan gertatzen den ikusten.

1.1. Irregularitasuna

Eman berri ditugun datuetatik ondoriorik atera beharko bagenu, guztietan lehena honako hau litzateke: gertaera guztiz irregular baten aurrean gaudela. Modu honetara bakarrik uler genezake, adibidez, Ataunen goiko taularen arabera *doia* eta *gattuea* adizkiekin batera *doe* eta *gattue* beren baliokideak agertzea, Itsasondon *dizuea* 'dizute' eta *dioea* 'diote' adizkiekin batera *dizuê* eta *dioê* beren baliokideak ere jasotzea (Bähr 1926: 121 eta 381),¹³ etab. Dena dela, pertsona bakar batek adizki beraren bi formak *-hots*, *-a* duena eta ez duena erabiltzea gerta badaiteke ere, ezin esan genezake gai honen inguruan guztia hain nahasia denik, bai baitira joera batzuk *-goiko* taulan bertan soma daitezkeenak *-oro* har errespetatzen direnak eta *-a* elementu hori agertzea errazten dutenak.

1.1.1. Hizkera

Begibistakoa da irregularitasun horrek ez duela maila bera leku guztietan, izan ere *-a* elementua batzuetan (ia) sistematikoki agertzen dela esan daiteke. Ataungo kasuan bereziki nabarmena dugu hau, bertan *-a* bukaera 3. pertsona pluraleko adizki iragankor gehienetan present baitago, Azkue hau esatera bultzatu zuelarik (Azkue 1932: 41):

Este curioso final en *ea* es muy atañés (...).

1.1.2. Alokutibotasuna

Eman dugun taulan agiriko gauza da, orobat, adizki alokutiboetan ugariago ageri dela *-a* elementua bukaeran, Yrizarrek berak ere honen aipamena egin duelarik (Yrizar 1981b: 37).¹⁴ Baieztapen bera adizki trinkoetara ere zabal dezakegu, lehen eman ditugun adibideetan azken hau ikusterik ez dagoen arren, beste hauetan nabar-

(12) Adizki alokutibo hauetan tartekatzen den *-a*- horri buruz, *eraman* aditzeko formekiko analogiaz sortua izan daiteke. Ataunen bestela ezaguna den edo zen erreduplikazio baten aurrean egotea ere litekeena da hala ere (Barandiaran 1973a): *biedèn* 'bidean' (59), *zeotorren* 'zetorren' (253), *zeakarren* 'zekarren' (272), *iraunsuaga* 'herensuge' (281), *iraunsuega* 'herensugea' (281), *gañeara* 'gainera' (295), etab. Adibide hauek guztiak mende hasierakoak dira eta, garai beretsuan, Arbizun ere honen antzeko den erreduplikazioa aurkitzen dugu ondoko adibideetan, *-bua* eta *-bue* bere horretan irakurri behar badira behintzat (Karasatorre & alii 1991): *abendubua* (112), *antzubua* (119), *bekatubua* (134), *erlejubua* (149), *gazzelubue* (160), *itxubua* (171), *jakinsubue* (173), *meistrubua* (189), *meillubua* (190), *negubua* (197), *pikubua* (208), *piñubue* (208), *soñubua* (215), *trikubua* (219), etab.

(13) «Estudio sobre el verbo guipuzcoano» lanari egin zitzaion sarrerako oharrean, hain zuzen, honela idatzi zuen egileak: «Las letras puestas en paréntesis se suprimen con frecuencia o representan variantes; v. gr., *gattue(a)* significa que se usan las dos formas *gattue* y *gattuea*».

(14) Zera esaten da bertan: «Debemos advertir que, aunque en las formas indefinidas que Bähr registró en los pueblos de esta variedad por él explorados sólo anotó la *-a* final en Atáun, registró formas alocutivas con dicha *-a* también en Isasondo (...), en Amézqueta (...) y Zaldivia».

mena baita:¹⁵ Ataunen *dakie* / *zeekie* / *zeekiñea* 'dakite', Berastegin *dakie* / *zekie* / *zekiñea* 'dakite', etab.

Alokutibotasunak *-a* elementu hau agertzea erraztearen arrazoiak den bezainbatean, adizki alokutiboen ezaugarri den *-(g)a-* (*-k*, hitz bukaeran) morfemaren eraginari zor dakiokela pentsatzea ez dirudi gehiegizkoa, honela gorago ikusitako *zeukea* beste pertsonetako *zeukeat* edo *zeukeagu* bezalako modura sortua litzatekeelarik; *zekarrea*, *zekarreat* edo *zekarreagu* bezalako modura; *zeamea*, *zeameat* edo *zeameagu* bezalako erara; etab.

Bitxiagoa dirudi agian *-a* hori alokutibo femeninoan ugariagoa izatea, baina hau ere taulako nahiz taulaz kanpoko adizkietan begibistakoa den zerbait da. Zaldibian, esate baterako, Bähr datuen iturritzat hartzen dugula, honelako adizki alokutiboak agertzen dira: *natxioe* / *natxioea* 'naute', *die* / *diñe* 'dute', *gatxetie* / *gatxetiñea* 'gaituzte', *zetie* / *zetiñea* 'dituzte',¹⁶ *zerea* / *zeenea* 'didate', *zeoe* / *zeonea* 'diote', *zigue* / *ziunea* 'digute', *zene* / *zeonea* 'diete', etab. Baliteke, ordea, honen azpian arrazoi fonetikorren bat egotea: 3. pertsona pluraleko *-e* morfemaren aurretik bokal bat baldin badugu, erraza da *-a* pleonastikoa eranstea sortzen den talde bokalikoak murrizketarako joera izatea eta, beraz, ez da arraroa alokutibo maskulinoko *natxioea* bezalako forma batean murrizketaren bat gertatzean *-a* hori galtzea; aldiz, alokutibo femeninoan tartekatzen den *-n-* dela medio, *natxioea* bezalako adizki batean errazago izan daiteke bokalismoari bere horretan eustea.

1.1.3. Bereizgarritasuna

Sarreran jada aipatu den bezala, 3. pertsona pluraleko jatorrizko *-e* morfemaren «ordez» agertzen da batzuetan *-a* amaiera, asimilazio baten ondorioz. Kasu horietan, bada, *-a* honek balio bereizlea hartzen duenez, erregularitasun osoz ageri dela esan daiteke.¹⁷ Nafarroako Azkaraten, Gipuzkoarekiko mugan, joera hori guztiz garbi agertzen zaigu:¹⁸ *naue* 'naute', *due* 'dute', *diate* 'didate', *die* 'diote'... baina aldi berean *luke* 'luke' / *lukea* 'lukete', *dezake* 'dezake' / *dezakea* 'dezakete', *lezayoke* 'diezaioke' / *lezayokea* 'diezaioke', etab.

1.2. Mendeko perpausak

Forma pleonastiko hau ez da inoiz mendeko perpausetan agertzen, Ataunen 1917. urtean bildutako ondorengo ipuin laburra horren adibide ezin garbiagoa dugaririk (Barandiaran 1973b: 387):

(15) Zegaman, hain zuzen ere, bukaerako *-a* hori da askotan adizki arrunta alokutibo maskulintik bereizten duena: *dakie* 'dakite' / *dakia* 'zakitek', *dakarree* 'dakarte' / *dakarreea* 'zakartek', *dauzkee* 'dauzkate' / *dauzkea* 'zauzkatek', etab. Bähr dugu, oraingoan ere, datuen iturri.

(16) Bähr: *zetiñea* honekin batera *zetiñe* ere aipatu zuen.

(17) Irigoien ere ohartu da balio bereizle honetaz (Irigoien 1987: 29): «con plurales del tipo *daukëa* 'lo tienen' frente a *dáuñke* 'lo tiene'». Gaztelun –Tolosatik gertu– Holmer hizkuntzalariak bildutako beste zenbait adizki ere aipatzen dira bertan: *núke* 'nuke' / *lúkea* 'lukete', *balézake* 'balezake' / *lézakea* 'lezakete', etab.

(18) Gaminde 1985d: 145-150. Hemen bertan *eduki* aditzarekin *dauke* 'dauka' / *daukie* 'daukate'.

«Mendiko urrea»

Urrezulo'ko Armurea esaten *dioeen* arripilla'at ba-da Dorronsorogañe'n. Arripilla artan ba emen da idinarru'at bete urre. Orreati esate'emen *dioia* «Urrezuloko-Armurea». Askotan inguruko artzaiek zulau emen *doia*; baño alperrik: beinee apike urreik azaldu dan toki artan.

Errebentzileku'n ee ba-dala urrea ondo azaleen, esan oi *doia*. Ta bein baño geiaotan ibili emen die an ee auzook, zerbaitt billauko *doelakoon*; baño sekulan ezer arkitu danik ez deu aittu. Urrezaleek geiao urrea baño.

Ez dirudi ipuina irakurrita zer gertatzen den azaldu beharra dagoenik, argi baitago *doia* 'dute' eta *dioia* 'diote' ditugula perpaus nagusietan eta mendeko perpausetan aldiz (hots, *-en* eta *-ela* atzizkiekin) *doe-* eta *dioe-*. Gai honen ingurura gero itzuliko garenez, orduan aztertuko dugu egoera honen arrazoia zein izan daitekeen; bego oraingoz dagoenean.

1.3. Bigarren pertsona plurala

Ezaguna da euskara zaharrea *hi* singularra / *zu* plurala oposaketa zela emankorra eta *zuek* plurala beranduago sortu zela plural zaharrak singular adiera hartu zuenean, modu honetan 2. pertsonan oposaketa hirukoitza geratu zelarik: *hi* singular familiarra / *zu* singular errespetuzkoa / *zuek* plurala (Lakarra 1986: 650-651).

Hala, egoera berriak eskatzen zituen pluraleko adizki berriak (baita *zuek* izenordaina bera ere) historikoki pluralak izan arren adiera singularra hartua zuten forma zaharrak pluralizatuaz lortu ziren. Honela, *-e* pluralgile moduan erantsiaz: *zara* + *-e* > *zarae*, *zaizu* + *-e* > *zaizue*, *duzu* + *-e* > *duzue*, *diozu* + *-e* > *diozue*, etab. Ez dago ezer arrarorik *-e* pluralgile moduan erabiltzean, izan ere berau *nork* 3. pertsona pluraleko ezaugarri gisa erabiltzen bada ez da pertsona honi dagokion morfema delako (3. pertsonako morfema Ø da singular nahiz pluralean), pluralgile den aldetik 3. pertsona singularretik bereizteko balio duelako baizik.¹⁹

Hau euskaraz orokorra izan zela esan dezakegu. Alabaina, 3. pertsona pluralean gertatu bezala *-e* pluralgilea asemiko bihurtu zenean eta birpluralizatu behar izan zenean, 3. pertsona pluralean gertatutakoaren antzeko egoera baten aurrean aurkitzen gara. Adibidez, 3. pertsona pluralean *-t-* baten bidez pluralizatzen zen tokietan oraingoan ere berdin egingo da: *zavete*, *zaizute*, *duzute*, *diozute*, etab. Halaber, 3. pertsona pluralean *-a* pluralgilea agertzen zen eremuan berriro elementu bera agertuko zaigu 2. pertsona pluralean ere: *zeatea*, *zazuia*, *dezuia*, *diozuia*,²⁰ etab.

(19) Hain zuzen ere, pluralgileak dira dudarik gabe aditzean bata bestearen gainean gehien piltzen direnak eta honek hasieran aipatzen genuen Lafon-en harako hura ekartzen digu gogora: «fréquents sont aussi les signes de pluriel pléonastiques». Lafon berak uste zuenez, eta ondoren datorrena honekin guztiarekin lotuta dagoen ideia aski eztabaidagarria da, «le suffixe *-e* est peut-être une variante du suffixe *-te* qui sert à former des noms indiquant l'abondance» (Lafon 1944: 416).

(20) Guztiak Yrizarrek Ataunen bilduak ditugu hauek (Yrizar 1991b: 191-194). Lehen ere ikusi ahal izan denez, Ataunen *-ea* > *-ia* lerradura gertatzen da, Azkuek «privativo de Ataun» zeritzolarik (Azkue 1932: 91). Halaber, *-oe* > *-oi* lerradura dugu jada aipatua izan den beste adizki honetan ere: **doea* > *doia*.

Baina 2. pertsona pluralean aurkitzen dugun pleonasmo honek 3. pertsonan agertzen denarekin duen erlazioa azpimarratu behar bada ere, bada puntu honetara iritsirik esan behar den zerbait: biak ez dira erabat berdinak eta nahiko nabarmena da 2. pertsonan pleonasmoak eragin askoz murriztagoa duela, *diozute* eta *diote* adizkiak hartzen baditugu bigarrena hagitz erabiliagoa den bezalaxe, *-a* agertzen den eremuan *diozuea* eta *dioea* bikotean bigarrena gehiago erabiltzen baita.²¹ Ikus dezagun, bada, honen arrazoia zein izan daitekeen.

Esate baterako *duzute-zenukete* / *dute-lukete* adizkiak hartzen ditugula, lehenengoak duen hedapen geografikoa beste hirurek dutena baino mugatuagoa da, euskal aditz estandarrean geratu dena ere tartean dela. Azalpena honakoa izan daiteke: *-zu* morfema zaharrari *-e* pluralgilea eranstea sortu zen *-zue* morfema berria lexikalizatze bidean edo lexikalizatua zen aztertzen ari garen pleonasmoa sortu zenerako eta, bertan ordurako pluralgilerik ikusten ez zenez, tokirik gehienetan ez zen birpluralizatu. Ideia hau indartzera letorkiguke hegoaldeko goi nafarreraz aurkitzen dugun egoera. Bertañ ez dago jada indarrean *u* bokalaren palatalizazioa eta Lizarraga Elkanokoarengan aurki ditzakegunak dira *éscuan* (1v), *búrna* (2r), *sánduac* (5v), *múnduan* (9v), *lécuán* (142r)... eta beste hainbat honelako (Lizarraga 1802). Baina aldi berean aditzean *-zue* > *-zie* lerradura inoiz gertatu izanaren ondorioak nabarmenak dira:²² *tiziet* 'dizkizuet' (3v), *diziet* 'dizuet' (12v), *zázie* 'ezazue' (43r), *túzie* 'dituzue' (44v), *daquizie* 'dakizue' (104r), *dúcie* 'duzue' (152r), etab. Hemendik aurrerakoak suposatzea ez da batere lan zaila.

Palatalizazioak bere eraginkortasuna galdu zuenean, ondoan *leku* izen mugagabearen erreferentzia zuelarik *lekia* bezalako forma mugatua *lekua* izatera pasa zen, argi baitzegoen bien arteko mugagabe / mugatu erlazioa. Baina ez zen gauza bera gertatu ikusi ditugun bezalako adizkietan eta, *duzu* eta *duzie* bezalako bi adizki hartzen ditugula, jatorriz bien artean zegoen singular / plural erlazioa ezabatu egin zen *-zu* eta *-zie* lexikoan bi aparteko morfema bailiran geratzean. Beraz, *-zu* morfemarekiko erreferentzia galdua zuelarik *-zie* atzizkiak, palatalizazioak indarra galtzeak ez zion eragin eta bere hartan geratu zen.

Hauek lirateke aztertzen ari garen pleonasmoak 2. pertsona pluralean duen presentziaren gorabeherak. Aurrera jarraituko dugu, bada, eta orain arte *nor-nork* eta *nor-nori-nork* erako adizkien inguruan aritu bagara (bestelakoren bat ere aipatu dugun arren), jarraian aditz paradigma iragangaitzeko adizkiekin gertatzen dena ikusiko dugu.

(21) Esan dezagun bidenabar hemen ere pleonasmoa sarriago agertzen dela balio bereizlea badu. Holmer hizkuntzalari suediarrek adibidez, Gaztelun jasotako datuak erabiltzen zituela, singularren eta pluralaren arteko nahasketa egon daitekeenean bakarrik aurkitu zuen *-ea* amaiera, pluralean hain zuzen (Holmer 1964: 84-85): *zéndukea* 'zenukete', *dezázukea* 'dezakezue', etab. Honelakoen aipamena: Irigoien 1987: 29. Azkarateko datuetan garbi geratzen da hau (Gaminde 1985d: 145-150): *zeate* 'zarete', *zazue* 'zaizue', *nazue* 'nauzue', *duzue* 'duzue', *diazue* 'didazue', *diozue* 'diozue'... baina hauekin batera *zenduke* 'zenuke' / *zendukea* 'zenukete', *dezakezuke* 'dezakezu' / *dezakezukea* 'dezakezue', *lezayozuke* 'diezaiokezu' / *lezayozukea* 'diezaiokezue', etab.

(22) Inoiz *-zue* > *-ze* ere ediren dezakegu, ordea: *daquize* 'dakizue' (7), *zaize* 'zaizue' (61), etab.

1.4. Aditz paradigma iragangaitza

Gorago eman ditugun adizki batzuegatik ikusi ahal izan denez, pleonasmooaren eragina ez da aditz paradigma iragankorrera mugatzen, hemen nabarmenagoa izan arren adizki iragangaitzetan ere azaltzen baita. Alde batetik, *nor* paradigmaman *zarete* bezalako kasu berezi batek aparteko aipamena behar du, bere «pleonasmokideek» baino eremu zabalagoa hartzen baitu, Nafarroako Burunda inguruetan eta bizkaieraz agertzen diren *zaree* edo *zarie* bezalakoei lekua kenduaz. Bide honetatik, Azkuek Ataunen bildu zuen *zaratea* adizkian (Yrizar 1991b: 191), berez plurala zen *zara* oinarriari hiru pluralgile gehitu zaizkiola esan dezakegu (lehen *-e*, bigarrena *-t-*, hirugarrena *-a*), inondik ere beste hizkera batzuetako *ze(r)azte* eta *zi(r)ezte* gogorazten dizkigularik.

Bestalde, *nor-nori* paradigmaman *zaizue* eta *zaie* adizkietatik sortzen dira *zaizute* eta *zaiete* pleonasmooak. Lafitteren gramatikan ageri dira esate baterako honelakoak, *duzute* eta *diozute* modukoak zaku berean sarturik hain zuzen, gramatikagile lapurtarrak *redoublement* izenpean bildu zituenak guztiak ere.²³ Antzeko egoera dugu, bada, *-ea* pleonasmooa ageri zaigun lurraldean ere: Yrizarrek bilduak ditugu, demagun, *zeatea* 'zarete', *zazuia* 'zaizue', *zaiea* 'zaie', etab.

2. Sorrera

Orain arte *-a* «arraro» honen izaera pleonastikoaz eta bere erabileraren gorabeheraz arituak bagara, iritsi da ordua lehen zintzilik utzi dugun galdera garrantzitsuari erantzuna aurkitzen saiatzeko: nondik sortu zaigu *-a* hori?

Erantzunerako bidea, gure ustez, *-a* bukaeradun adizkiak ezagutzen dituen eremuko bi testurik zaharrenak dira: Ordiziako *Doctrina Christianaren explicacioa* (1713), Zegamako *Doctrina Christiana* [1741] (Ondarra 1984). Hauetan agertzen dira lehen aldiz aztertzen ari garen *-a* bukaeradun adizkiak: *Cerren personac iru eta distintac badira ere, ez debeat essencia bat baicican guztien artean, eta ala, iru persona oec debeat essencia, nataraleza* (sic) *edo izate dibino bat, jaungoicotasun bat* (1713: 21); *christau batec recebitcen deban Christo vici ori bera recebitcen debeat beste guztiac* (1713: 48-49); *juramentuac onelacoac ifenten debeat obligacio orretan* (1713: 140); *cerren (...) ez da pecatutgat juzgatzen, eta ala, guero ondoren datorren advertimentuac eta ezaguerac edo noticiac ez debeat obra eta accio passatu zan ura pecatu izatera biurtcen* (1713: 140-141);²⁵ *Cer virtute ematen debeat sacramentuac graciarequi* (sic) *batera?* (1741: 50r); *Cer recebitcen debeat baptismo santuan?* (1741: 51r). Ikusiko dugunez, *debeat* honen banaketak *-a* hori nondik sortua den garbi salatzen digu.

(23) Lafitteren aburuz ezin dira halakoak zuzentzat hartu (Lafitte 1944: 245-247 eta 288-289).

(24) E. S. Dodgson euskalari ingelesak mende hasieran Otxoa de Arinen dotrina argitaratu zuenean, bertan *debeat* honi buruz agertu zuen iritzia ere aipatu beharra dago, bitxikeria moduan besterik ez bada ere (Dodgson 1902: 101). Bere iritziz: «Probablemente *debeat*, que se encuentra en las páginas 21, 49 & 141 del original, representa *debean*. En muchas palabras, e.g. *argatican* (p. 18 de la nueva edición) se usó en 1713 una tilde arriba de una *a* final para significar que tenía que pronunciarse *an*. El caxista de 1713 habrá omitido en aquellas y la tilde y la *n*». Azken esaldiko y horien ordeaz *o* irakurri behar dugula alde batera uzten dugularik, *debeat* agertzen den esaldiak begiratze hutsa nahikoa da ideia horren ezintasunaz konturatzeko: kasu batzuetan bakarrik litzateke posible *-n* bat.

Bi dotrina hauetan *debe* 'dute' adizkiari mendeko perpausak osatzeko garaian *-an* eta *-ala* atzizkiak eransten zaizkionean,²⁵ kasu guztietan *debean* eta *debeala* dira sortzen zaizkigun formak. Ikus dezagun hau ondoko taulan:

	1713	1741
debean	27	6
debeala	3 ²⁶	0

Puntu honetara arte ez dago arazorik, izan ere testuotan agertzen den joera orokorra jarraitu baino ez baita egiten. Adibidez, Otxoa de Arinek *nabean* 'nauten' (145), *dakardean* 'dakarten' (165)... eta antzekoak zerabiltzan. Arazoa ondoren sortzen da, izan ere batuazko *dute* aditz nagusi denean espero genezakeen *debe* adizkiarekin batera *debea* ere ageri baitzaigu:

	1713	1741
debe	14 (% 74)	0 (% 0)
debea	5 (% 26)	2 (% 100)

Zer adierazten digu egoera honek? Argi dago lehenengo testuan *debe* nagusi dela oraindik, baina *debea* sartzen hasia da dagoeneko eta mende laurden beranduago bigarren testuan erabat nagusitu da. Egia da azken testu honetan guk nahiko genukeena baino *corpus* mugatuagoa daukagula, baina azpimarragarria dirudi adizki hau agertzen den bi kasuetan *debea* edukitzea. Eta hauen alboan *debean* eta *debeala* ditugarik mendeko perpausetan, *debea* mozketa oker baten ondorioz hauetatik sortu dela pentsatzea zilegi dirudi. Ez zaigu geratzen, bada, *deberekin* ikusi duguna beste adizkiekin ere gertatu zela eta prozesu honek guztiak azkenean *-a* erantsi hori pluraleko morfema bihurtzea eragin zuela suposatzea baino. Honela, Lardizabalek jada pluralgile funtzio hori aipatuko digu *dizutee* 'dizute' dela eta (Lardizabal 1856: 30):²⁷

Siguiendo el método de pluralizar que hasta aquí llevo, parece que debiera poner *dizutee* con dos *te*-s; mas ni por escrito ni de palabra está en uso; y en su lugar unos añaden *e*; v. g. *dizute-e* de *dizute*; otros *a*; v. g. *dizute-a*; otros á dos vocales interponen una *z*; v. g. *dizute-z-a*; y otros con mas perfeccion añaden *e* antes de *te*; v. g. *dizu-e-te*.

Esan berri duguna apur bat indartzen saiatuko gara ondoren, inongo zalantzarik baldin balego argitua gera dadin. Lehenengo, *-ea* amaieradun adizkiak nola hedatu ziren erakusten duten adibide gehiago emango ditugu; bigarrenik, mozketa okerraren gaia zertxobait ukituko dugu zenbait adibideren bitartez; ondoren, esanda-koari aurkez dakizkioken zenbait ihardespeni erantzuna bilatzeaz arduratuko gara;

(25) Gogoan izan dezagun garai batean *deu* / *debe* moduko adizki «bizkaitarrak» zirela nagusi gipuzkeraz (Urola bailaran gaur bertan ere *debe* erabiltzen da), *du* / *due* bezalakoak berriagoak direlarik.

(26) Salbuespen modura, behin *dabeala* bat ere agertzen da 16. orrian. Cf. liburu horretan bertan *eztaven* 'ez duen' (131), *ez daben* 'ez duen' (168) eta gainerakoak, nahiz *-e*- erroa izan gehienetan agertzen dena.

(27) Bide batez, Lardizabalek aipatu zuen *dizutea* horretan *dizuea* da seguru asko irakurri behar dena eta berdin *dizueza*, etab.

bukatzeko, pleonasmu honi buruz han eta hemen plazaratu diren iritzi batzuk izan-
go ditugu hizpide.

2.1. Pleonasmoa hedatuaz doa

Alde batetik, *corpus* txikia izateak suposatzen duen muga aipatu dugu eta, hau zabaltzeko zailtasunak badaude ere, testu eskasia dela bide, XVIII. mende hasiera honetan pleonasmoa mamitzen ari zela pentsarazten digun beste zenbait adizki aipa daiteke oraindik. Otxoa de Arinengan pleonasmorik gabeko adizkia *-zate* (VIII)– baldin badago, Zegamako Dotrinan bestelakoa aurkitzen dugu: *zatea* ‘zaie’ (49r).²⁸ Lazkaon, Goierrin bertan, XVIII. mendekoa bide den testu batekin antzeko adibidea agertzen zaigu (Murugarren 1984): Otxoa de Arinengan hain ugari den *debe* ez da inoiz agertzen bertan baina bai askotan *debea* (16);²⁹ Otxoa de Arinek pleonasmu gabe zuen beste adizki bat ere *-bece* (133)– hemen bestela agertzen da: *becea* ‘bezate’ (6).

Badira beste zenbait adizki prozesu honen laguntzaile izan bide zirenak. Honela, Otxoa de Arinen 1713ko testuan *cebean* ‘zuten’ dugu aditz nagusi nahiz erlatibozko gisa *-beingoan eta juntamente concurritu cebean* (31), *padecitcen cebean necesidad gravean* (155)...–, Zegamako 1741eko testuan bezala: *noiz crucificatu cebean?* (31r), *emen ichodeten cebean ura* (52v), etab. Iraganean ere hirugarren pertsona pluraleko sujetua zuten adizkietan *-ean* bukaera errepikatzeak, bada, oraineko adizkietan ere *-ea* amaiera

(28) Erlatibozko perpausean ere *zatean* ageri zaigu: *Zazpi peccatu capitalac, ceñay deitcen zatean peccatu mortalac, dirade obec* (66r). Zegamako Dotrinan bertan birritan agertzen den adizkia da, bestalde, *dauquea* (52v).

(29) Lazkaoko testuan honekin batera *dute* ere ageri zaigu, ordea. Dena dela, Goierrin *dute* agertzea arraroa dirudien arren, testuan bertan badira antzeko beste hainbat adizki, *digne* ‘digute’ (7), *zaitue* ‘zaituzte’ (10), *dizue* ‘dizute’ (10)... bezalakoekin nahasian baitzerabiltzan egileak *digute* (2), *dituzte* (4), *dizute* (6), *ciguten* (7), *zizuten* (10), etab. Hona aipatu testuan den nahasketaren adibide garbi bat: *Cer besteric eguiten debea mairuac eta turcoac? Oec ta eregeren batzuec ez dute sinistu nai guere anima eternoa dana* (16). Hau izan daiteke, hain zuzen, Murugarren egilea Goierri kanpokoa izan daitekeela pentsatzera eraman zuena, Mendiburu eta Kardaberaz aipatu zituelarik egile posible modura.

Dena dela, esan beharra dago behar bezala aztertu gabe dagoela oraindik *-t-* tartekatzen duten adizkien banaketa zein den. Otxoa de Arinen dotrinatik atera gabe topa ditzakegu *-t-* duten adizkiak, esate baterako, nahiz eta bertan bestelakoak izan nagusi: *dezaten* (VIII), *diraute* (24), *dituzte* (103), *cezaqueten* (165), *dacarde* (165), *dizaten* (165), *zituzten* (166). Irazuzta, Ubillos, Agirre... eta gipuzkeraz idatzi zuten beste hainbat egile zaharengan ere, adizki pleonasmogabeak nagusi izan arren, tarteka pleonasmomodunak ere badira. Dena dela, pleonasmu horiek batez ere kasu jakin batzuetan agertzen zaizkigu. Adibidez, lehenago aipatu dugu *zarete* aski berezia dela, bertan *-te* pleonasmoa paradigmako beste adizki batzuetan baino zabalduago dagoelako, gauza berdina esan daitekeelarik *zoazte*, *zatozte*, *zaudete*, *zabiltzate*... eta gisa bereko adizki trinkoei buruz. Otxoa de Arinen adizkien zerrendan ageri diren *dacarde* bezalakoak ere ezagunak dira, erroa kontsonantez amaitzen denean hirugarren pertsona pluraleko marka *-te* –ozenaren ondoren askotan *-de-* duten adizki trinkoak ugari ditugarrik. Agirre Asteasuakoarenak dira, adibidez, honakoak (Agirre 1850): *daraustenac* (57), *dacarten* (133), *dacarde* (330), *darabilte* (417), etab. Otxoa de Arinen *dizaten* horretan bezala, bestalde, *-te* hirugarren pertsona pluraleko datibo marka gisa ere aski ezaguna dugu eta *zate* ‘zaie’ erako adizkiak gipuzkeraz ezezik bizkaieraz ere oso hedatuak ditugu. Agirre Asteasuakoaren lanera itzuliaz (Agirre 1850): *badarraite* ‘badarraikie’ (261), *cegoten* ‘zegokien’ (269), etab.

Bidenabar, egin dezagun ohar bat goian aipatu dugun *dizaten* adizki horri buruz, Otxoa de Arinen testuan bere esanahia ‘dieten’ delako, eta, lehen begirada batean, beharbada harrigarri xamarra dirudie-

agertzea errazten zuela pentsa daiteke.³⁰ Halaber, azken testu honetan *decean* 'deza-ten' eta *ditcean* 'ditzaten' bezalako subjuntibozko adizkiak ere agertzen zaizkigu: *Jaungoicoac criatu cituan Aingueruac... governa decean Eleicea eta gorde ditcean guizonac* (44r).

2.2. Mozketa okerraren adibideak

Hau guztia mozketa oker baten ondorio balitz, ez geundekete inolaz ere kasu arraro edo bitxi baten aurrean, hizkuntzetan –euskara ere barne, jakina– sarri agitu ohi den zerbaiten aitzin baizik. Euskaratik atera gabe honelako mozketa oker bat baino gehiagoren berri eman daiteke, ikusiko dugunez.

2.2.1. Lehenengo adibidea: joan aditza

Mozketa oker baten aurrean bagaude, oraingoz dirudien bezala, bizkaieraz *joan* aditzarekin gertatu denaren antzeko zerbait da hemen duguna. Jakina da bertan *doa* bezalako adizkiei *-an* (edo *-ala*) atzizkia eranstea disimilazioz *doean* (edo *doeala*) bezalakoak sortu direna (Mitxelena 1977a: 115): *noa* + *-an* > *noaan* > *noean*, *oa* + *-an* > *oaaan* > *oeean*, *doa* + *-an* > *doaan* > *doean*, etab. Hau da, hain zuzen ere, 1596ko *Refranes y Sentencias* errefracu bilduman, aurreragoko testuetan bezala, aurkitzen dugun egoera, RS 94 *Dindica murcoa betatu doa* eta RS 223 *Ardi bat doean lecuti oro* bezalako bi errefracu diogunaren lekuko izan daitezkeelarik. Mendeko perpausetako adizki horietatik hain zuzen ere, ekialdeko bizkaieraz (baina ez mendebaldekoan) *noea*, *oea*, *doea*... adizkiak jaiotzen ziren, ondoren *noia*, *oia*, *doia*... eman zituztenak.³¹

Honako hau, baina, bizkaieratik landa ere agertzen den gertaera izan daiteke, hedadura aski zabala duena. Otxoa de Arinengan *joan* aditzari dagozkion hamalau adizkiak begiratzen baditugu, hauetatik bederatzia *dijoa-* erakoak direla ikusiko dugu, baina hauen aurrean beste bost *dijea-* erakoak direla ere bai. Azken hauek zera suposa dezakete, gure ustez: *dijoa* + *-an* > *dijooan* > *dijooan* > *dijeean*. Zoritxarrez, ezin

lako. Ezin esan hau nondik eta nola sortu den, baina ziurra da ez dela errata, Ordizia ondoko Beasainen gaur egun ere *dize* 'diete' erabiltzen baita, Bähr-ek eta Yrizarrek Goierri osoan honelako formatik jasotzen ez duten arren: ez legoke arazorik biak *dizae batetik sortuak izan daitezkeela pentsatzeko. Agirre Asteasukoak behin eta berriz zerabiltzan *dieza* 'diete' eta *ciezan* 'zieten' honekin lotuta daude dudarik gabe, Errezilen –Asteasutik gertu– *diize* 'diete' jaso delarik mende honen hasieran (Bähr 1926: 386). Yrizarrek ere honengandik jasotzen du, jakina: Yrizar 1991a: 548. Azken honek sail bereko *diit* 'diet', *diik* 'diek', *dii* 'die', *diigu* 'diegu' eta gainerakoek *-ii-* asimilazio bera erakusten du eta asteasuarak zerabilen formatik sortua izan liteke. Otaegi beizamarrak ere XIX. mende hasieran *dize* 'diete' erabiltzen zuen (Altuna 1992: 579), Bähr-en eta Yrizarren lanetan herri horri dagokion zatian halakoren aipamenik ez datorren arren.

(30) Mikoletak zerabiltzan *sirea* 'ziren' eta antzekoak gogorarazten dizkigute *-ea* amaieradun adizkiok (Mikoleta 1653): *Xauna Flandesik etorri sirea* (192), etab. Larramendiren gramatikan ere antzekoak aurkitzen ditugu, bizkaieraz aritzean (Larramendi 1729): *induuea* '(haiek hi) hinduten' (144) eta *éuuea* '(haiek hiri) ziaten' (100) modukoak eman zituenean. Nabarmena denez, Larramendik mendebaldeko bizkaierako datuak zerabiltzan, baina XVIII. mende hasieran ez zen nonbait *-ea* pleonasmaren arrastorik inguru hauetan –geroago bai, ikusiko dugunez– eta aipatu adizki horien orainaldiko kidezkat eman zituen *oie* '(haiek hi) haute' (144) eta *déuue* '(haiek hiri) diate'. Dena den, horrelako adizkiek izan zezaketen zerikusirik beranduago sortu zen egoeran.

(31) Pluraleko *goiaz*, *zoiaz*... analogiaren ondorio lirateke, ordea. Bestalde, bizkaieraz *doa* / *doia* banaketa zehatza zein den jakin nahi bada, begira Gaminde 1985a: 269-292.

da baieztatu Otxoa de Arinek zerabilen «Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itzeguiten dān moduan» ere mozqueta okerrik gertatzen zenik, balio digun adibide bakarrean –hots, atzizkirik gabeko adizki bakarrean– *dijoa* ‘doa’ (143) baita ageri zaiguna, ez *dijea. Dena dela, honek ez dio itzalik egiten goian agertu dugun ideiari.³²

Nafarroako hainbat hizkeratan erabiltzen diren *joan* aditzaren adizkiek –‘noa’ adierazteko adibidez *noaie*, *noie*, *nuaiie*, *nuie*, *naie*, *nie*, *nii*... (Gaminde 1985c: 182-201)– aurrekoarekin zerikusiren bat izatea ere ez litzateke baztertu behar.³³ Lizarraga Elkanokoarengana jotzen badugu, lehenago aipatu lan berera hain zuzen ere, *noa* eta *doa* adizkietatik –*en* (edo –*ela*) atzizkia eranstea sortuak dirudite *noáien* ‘noan’ (3v) eta *doáien* ‘doan’ (5v): *noa* + –*en* > *noaen > *noain eta *doa* + –*en* > *doaen > *doain, ondoren atzizkia berreraiki delarik *noáien* eta *doáien* emanaz. Horrela, hauetatik abiatuaz sortuak bide dira mozqueta oker baten bitartez idazle nafarrak zerabiltzan *noáie* ‘noa’ (63r) eta *doáie* ‘doa’ (76v), pluralean *goáz* (142r), *zoáz* (12r), *doáz* (2r) mantentzen diren bitartean.

2.2.2. Bigarren adibidea: -zki- pluralgilea

Euskaraz, –*ki*- eta –*i*- datibozko morfemaren aurrean *joan* ohi diren partikulak dira, Lafittek hori dela eta «élément de liaison à la voix dative» zeritzelarik (Lafitte 1944: 477). Hortik abiatuaz, lehenengo morfema hori *d-a-rama-z-ki-o-t* bezalako datibodun adizkietan pluralgilearen ondoren agertzen delarik, –*zki*- guztia pluralgilea dela interpretatu da eta, Larramendirengan adibidez, jada datiborik ez duten adizkietan ageri da (Larramendi 1729: 243):³⁴ *dáquizquit*, *dáquizquic*... Schuchardt ere garbi mintzo da honen inguruan eta zera diosku (Schuchardt 1972: 266):³⁵

La combinación de la –*ki*- con el precedente signo de pluralidad subjetivo –*z*-, es decir, –*zki*-, ha sido interpretado como simple signo de pluralidad.

2.2.3. Bestelakoak

Berriro Otxoa de Arinen testura jotzen dugula, bertan aurkitzen dugu –*az gero* batetik abiatuaz sortu den *azquero* ere: *deseatcen dezun azquero* (20), *jayo azquero* (32), *confessioa azquero* (129), etab. Jakina, hemen ere beste mozqueta oker baten ondorioa dugu.

Ezaguna da lehenaldiko 3. pertsonan adizki gehienetan ez dela *z*- agertzen bizkaieraz –eremuaren zatirik handiengan behintzat– eta *eban* ‘zuen’ edo *eutson* ‘zion’ modukoak izaten ditugula euskalki horretan. Bonaparte, Van Eys, Schuchardt, Urkijo, Uhlenbeck, Lafon, Bähr eta Azkuerentzat honek hizkuntzaren egoera zaharra islatuko luke (Yrizar 1951: 138-139), baina beste batzuentzat *ezeban* edo *ezeutson* moduko ezeztapenetatik mozqueta oker baten bitartez sortuak lirateke.

Zerrenda nahi adina luza daiteke, baina adibide sorta hau inoren aspergarri gerta

(32) Peñafloidako konteak ere *dia* ‘doa’ (Peñafloida 1764: 8), sail bereko beste adizki batzuekin batera. Aurreneko begiratura bizkaierazko *doia* ‘doa’ bezalakoetatik gertu xamar daudela irudi lezakeen arren, biek jatorri desberdina izan dezakete.

(33) K. Zuazok ere susmo bera: Zuazo 1988: 376.

(34) Bide batez, ondokoekin batera zerabiltzan andoaindarrak *dáquizzit*, *dáquizzic*...

(35) Jatorrizkoa iragan mendekoa dugu: «Baskische Studien I. Über die Entstehung der Berugsformen des baskischen Zeitworts», *Denkschriften*... XLII, 1893, 32.

ez dadin, eta aditzaren morfologiarekin zerikusirik ez duen kasuren bat aipatzearren, azkenik gogora ditzakegu hemen Euskal Herriko geografian hain ugari diren *La Rabea*, *La Reineta*, *La Rbune*... moduko toponimo erdaldunduak. Bertan artikulu bailitzan interpretatu izan da berez oroaren parte dena (*Larrabea*, *Larreineta*, *Larrun*), beste mozqueta oker bat gauzatuaz.³⁶

2.3. Arazo batzuen inguruan

Honela bada, aztertzen dihardugun *-a* elementuaren jatorri posiblea zein den jadanik azaldu dugularik, proposatu den hipotesiak sortzen dituen arazo batzuk konpontzen saiatuko gara jarraian, ahal den neurrian.

2.3.1. Mendeko perpausak direla eta

Aipatu beharreko lehen arazoa *-ea* bukaeradun adizkien erabilerari buruz aurre-ago eman dugun ezaugarri batetik sortzen zaigu. Esaten genuenez, adizkiok ez dira mendeko perpausetan agertzen, baina... nola izan liteke hau *-a* mendeko perpausetatik sortu bada hain zuzen ere?

Adizki hauen sorrerarako proposatzen dugun hipotesiaren kasu paralelo moduan *joan* aditzarekin gertatzen zena aipatzen bagenuen lehen, orain ere leku berean aurkitzen diogu erantzuna arazoari, izan ere gaur *noia*, *oia*, *doia*... erabiltzen dituzten eremu berean mendeko perpausetan *noan*, *oan*, *doan*... erabiltzen dituzte. Honen arrazoia talde bokaliko berak hitz bukaeran eta hitz erdian jarraitu duen bilakabide desberdinean legoke, esan nahi baita: *-oea* > *-oia* hitzaren bukaeran, *-oea-* > *-oa-* hitzaren erdian.

Otxoa de Arinengan aurki dezakegu jada honelakorik, erlatibozko perpaus batean hor baitugu *zatèna* 'zaiena' (VIII), aurreragoko *zateana* forma batetik bide datorrena. Gainera, Ordizia eta Lazkaoko aipatu testuak erkatzen baditugu, lehenengoan aurkitzen dugun *debean* erlatibozkoaren ordaina *deben* da beti bigarrenen: *ta eguin becea al deben guztia zure contra* (6), *ea oec guztioe emendatuco ote deben zure sua?* (11). Azken batean, deklinabidean ere hain ugari den murrizketa mota beraren aurrean gaude: Bonaparte printzeak, Zegamako euskalkiaz ari dela, alde batetik *semea* esaten den bitartean denbora berean *semek* (< *semeak*), *semen* (< *semearen*), *semeri* (< *semeari*)... nola esaten den azpimarratu zuen.³⁷ Murrizketa hauek XIX. mendean nagusitu bide ziren, eta honen adibide moduan aipa dezakegu Klaudio Otaegik Tolosako hizkeran dotrina bat itzultzean Bonaparteri 1866. urtean egin zion oharra (Otaegi 210: 34):³⁸

Veo que *dula* pronuncian mas veces que *duala* apesar que me dicen merecer preferencia la 2ª forma.

(36) Batzuetan «artikulua» galdu egiten da, gainera: Nafarroako *Remendia*, *Reta*, etab.

(37) Bonaparte 203, 9. Bonaparte bildumako eskuizkribuak aipatzerakoan ez dugu urterik eman-go, Euskaltzaindiak (Azkue Bibliotekak) argitaratutako aurkibidean agertzen den zenbakia baizik, oraingoan 203.

(38) Otaegiren eskuizkribuen kasuan, Bonaparterenekin bezala, Euskaltzaindiak (Azkue Bibliotekak) argitaratu aurkibidean ematen den zenbakia eskaintzen dugu urtearen orde. Ikus orain eskuizkribu hau argitaratua: Pagola & alii 1993: 2734.

Eta aurrerago (Otaegi 210: 41):³⁹

Algunos rústicos me ponen en la duda de si se debe preferir *zuan*, *nuan*, *duan*, *duala*, *zuala* ó *zun*, *nun*, *dun*, *dula*, *zula* &. porque creen que apesar de estar en uso la 1ª forma es muy común oír entre ellos la 2ª forma; y a estos he observado que pronuncian la *u* muy larga, percibiéndose casi dos *uu* p. e. *zuun*, *duuna* &. lo que pongo en conocimiento del lector.

2.3.2. *Alokutiboko adizkiak direla eta*

Beste arazo bat *-ea* bukaeradun adizkiak alokutiboen artean ugariago izatetik letorkiguke, *-ea* hori mendeko perpausetatik sortua bada inon baino gutxiago agertu behar bailuke alokutiboetan, hauen erabilerak duen mugetako bat mendeko perpausetan erabiltzearen ezintasunarena da eta. Haatik, honek arazo izateari uzten dio berehala, *-a* horrek mendeko perpausetik duen lotura hasierari baino ez baitagokio, behin morfema izaera hartzen duen momentutik aurrera lotura hori hausten delarik. Hortik aurrera ez dago eragozpenik alokutiboetan ere erabilia izan dadin.

2.4. Iritzi zenbait

2.4.1. *Disimilazioarena*

A. Irigoienek ematen duen azalpena aipatuko dugu atal honetan (Irigoien 1987: 28-29). Mungian bildutako *sarjã* 'zarete' eta *duriã* 'dute' formatan oinarrituaz disimilazio prozesu bat proposatu du (*saree* > *sarie* > *saria*), Gaztelun gertatzen den gauza bera ote den aditzera ematen duela, honakoa genukeelarik: *lukee* > *lukea*, etab. Bähr ere iritzi berekoa zen, *lukee* > *lukie* disimilazioaz aritu ondoren zera baitio (Bähr 1925: 114):

Un fenómeno análogo, pero de disimilación del segundo elemento, tiene lugar en la región de Isasondo y Zaldivia, donde se oye *lukea*, *zendukea*, *dankea*, etc. (*ee* > *ei* > *ea*).

Ez dirudi, ordea, arazoarentzako irtenbidea hau izan daitekeenik, lehenengo kasuarentzat disimilazioa beharbada onar badaiteke ere (gero itzuliko gara honen gainean), bigarrenarentzat oztopo fonetiko larria baitago: *-ee* taldean disimilazioaren bat gertatzekotan, lehen bokalaren itxieraren bitartez gauzatzea da arruntena, itxiera honen ondoren bakarrik gerta daitekeelarik, gertatzekotan, bigarren bokalaren irekiera.

2.4.2. *Aldaera estilistikoarena*

X. Altzibarrek Peñafloidako kontearen bi lanei egiten dien edizio kritikoa «aldaera estilistiko» baten aurrean ote gauden susmoa adierazi du edizio gileak (Peñafloida 1764: 280),⁴⁰ pasarte batean agertzen den *-ea* bukaeradun adizki baten aurrean (Peñafloida 1764: 53): *Ab Chanton tristea / engañatu abea / nere sagarraquin / Adam zarra becela / Laquiricon, &c.*

(39) Oraintsu argitaratua (Pagola & alii 1993: 2737).

(40) Orrialde honek edizio kritikoa zenbaketa adierazten du; testuko adibideak ematerakoan, ordea, faksimileko orrialde zenbaketa erabiltzen dugu.

Testuan bakarrik oinarritzen bagara iritzi honek zentzuzkoa dirudi, egileak normalean *dide* 'didate' (Peñaflorida 1762: 7), *debe* 'dute' (Peñaflorida 1762: 7)... baitze-rabiltzan, aipaturiko adibidean *abea* 'haute' agertzen denean *dictum* baten barne dago eta honen errimak baldintzatzen du nolabait adizkiaren bukaera.⁴¹ Baina kasu honetan ere, beste hainbat alditan gertatu ohi den legez, itxuraz zentzuzkoa dena ez bide zaio errealitateari egokitzen. Geroago ikusiko dugunez, Azpeitia eta inguruetan mende honetan ere jaso dira eite bereko adizkiak eta, beraz, *abea* idaztean egile azkoitiarra bere hizkera islatzera mugatu zela pentsatzea da normalena.

Baieztapen honi ihardets dakiok, agian, Peñafloridak halako adizki bat behin bakarrik erabiltzea nola ote litekeen, berarentzat hain ezagunak izanik. J. A. Laka-rrak ematen digu erantzuna –hain zuzen ere, aditzaren morfologiaz ari dela– zera esatean (Lakarra 1985: 252): «badirudi arrazoi sendoak direla susmatzeko Peñaflorida ez zitzaiola Azkoitiko hizkerari beti lotu». Hau erraz uler dezakegu ondoren esango duguna gogoan badugu. Peñafloridak Goierriko euskararenganako bere garaian zegoen aurkako jarrera aipatu zuen pasarte ezagun batean, eta, hori zela bitarte, giro hark berarengan eragin bikoitza izan zezakeela pentsa genezake. Lehenengoa berak aitortu ziguna dugu, hots, bere herriko euskara erabiltzea komeni ez zitzaiolarik, bere lana gazteleraz idaztea erabaki zuen eta kantatzen diren zatietarako gorde zuen euskara. Bigarrena guk suposa dezakegu, hau da, guztiz normala eta ulergarria litzateke, garaiko giroa kontuan hartuaz, euskarazko zatietan ere batzuetan berak ezagutzen zuen euskaratik urruntzea, hizkera «onetsiago» baterantz lerratuz.

Hitz bitan esatearren, Peñaflorida *abea* idaztean ez zen inongo «aldaera estilistiko» edo antzekorik erabiltzen ari, ezta hurrik eman ere, berak ezagutzen zuen hizkerako adizki arrunta eta lan honetan aipatzen ari garenen kidea den adizkia baizik.⁴²

2.4.3. Heiagorarena

Amaitzeko, *-a* horretan aditzaren morfologiarekin zerikusirik izango ez lukeen eta heiagoretan erabiltzen den elementuren bat ikusi nahi izan dutenen iritzia aipatu dugu. Iritzi hori hiztegiren batean islatu da, esate baterako, Ataungo *otsomazuia* 'goazemazue' itzultzean honi 'vayamos, ea' eman zaionean erdal ordaintzat (Sota 1989: 3200).

Ez zaio arrotz izango agian ideia honi bokatibo gisa edo zenbait autorek zerabilen eta Larramendirengan bertan aurkitzen dugun elementu bat (Larramendi 1729): *atózea* (390). Hau galderen sarrera moduan agertzen zaigu idazleak jarrera «pedagogikoa» hartzen zuenean, gaztelerazko «vamos a ver» erabiltzen den antzera edo, Agirre Asteasukoak, adibidez, bere testuetan behin eta berriz egiten zuen bezala, azken batean irakurlearen –edo entzulearen– arreta erakartzeko modu bat baino ez zelarrik (Agirre 1850): *Atoceá, sorguiñ izan ceran bitartean, ito dezu aurric?* (222); *Atozea, nola diozu bada sorguiña cerala?* (222); etab.

(41) Aho hizkuntzaren ohiko errekurtsua da hau, erretrauekin zuzenki lotzen dena, hauetako askok ere errima daramaten aldetik: RS 156 *Ecandu gextoa belu anztu doa*; Oih. 330 *Neborc bere barrena, du esaguzeco gaizena*; etab.

(42) X. Mendiguren ere iritzi bereko (Mendiguren 1987: 154): «Bitxiago suerta daiteke *abea*, baina ez dago horren bakarrik: Otxoak ere *debea* (...) dakar, eta gaur egun ere Goierriin beste hainbat lekutan bezala *daukea* (...) esan ohi da».

Baina hau 'zatoz, ea' interpretatzeko inongo arazorik ez badago ere,⁴³ besteak beste asteasuarraren lan guztian antzeko ezer agertzen ez delako, ez da berdin gertatzen hemen aztertzen ari garen adizkiekin. Adizkiontzat erabat onartezina gertatzen da irtenbide hau eta gehiago dirudi goian aipatutako *otsomazuia* horrentzat *ad hoc* prestatutako azalpen baten aurrean gaudela. Alde batetik, hipotesi honek agintezkoak ez diren adizkiontzat ez du balio eta, *ezazue + ea > ezazuea* onartzeko arazorik ez legokeen arren ez da berdin gertatzen *duzue + ea > duzuea* batekin. Ez luke zentzurik. Beste alde batetik, ulertzen zaila da *otsomazuia* erabiltzen den lekuan zer dela eta ez den, adibidez, *dezagunea* erabiltzen. Bukaerako elementu hori heiaoretako *ea* baldin bada, 2. eta 3. pertsona pluraletik kanpo agertzea ere normala behar luke.⁴⁴

3. Eremua

3.1. Gipuzkeraz

3.1.1. A eremua (Ataun)

Honakoa hasieratik bertatik artikuluan barrena erabili dugun eremua dugu,⁴⁵ izan ere, Azkuek behin eta berriz aipatzen zituen bertan sartzen ditugun zenbait herri -Amezqueta, Ataun, Berastegi- *-ea* bukaeradun adizkiak erabiltzen diren lekuen artean. Begira 8. oharra.

Eremu hau zertxobait zehaztuko dugu. Alde batetik hegoaldeko azpieuskalkiaren ekialdea hartzen du eta bestetik, iparraldeko azpieuskalkiaren barne, Tolosako hizkeraren hegoaldea. Honela, lehenengoaren alde sartuak genituzke Abaltzizketa, Alegia, [Alzaga], Amezqueta, [Arama], Ataun, [Baliarrain], [Gaintza], [Ikaztegieta], Itsasondo, [Legorreta], [Orendain], Zaldibia eta Zegama; bigarrean sar genitzakeenak dira bestalde Albiztur, [Belautza], Berastegi, Berrobi, [Elduaen], Leaburu-Gaztelu, Lizartza eta Orexa.⁴⁶

Ezaugarri honen eremuan atzeranzko joera bat nabari daiteke, ordea. Lehenago ikusten genuenez, Ordizian agertzen zitzaizkigun lehen aldiz testu batean *-ea* bukaeradun atzizkiak, Otxoa de Arinen *Doctrina Christianaren explicacioa* liburu ezagunean 1713. urtean, baina gaur egoera desberdina da: J. M. Barandiaranek mende honen hasieran bildutako *doia* bat gora behera (Barandiaran 1973a: 439), egun ez da bertan antzeko adizkien arrastorik. Honelako atzerakadaren bat gertatu den seinale dira berebat ondoko hitzok ere (Azkue 1932: 41):

Este curioso final en *ea* es muy ataunés (...). Me dijeron allí que, fuera de su barrio llamado Aya, apenas sueltan tales flexiones los atauneses de otros barrios, por temor de que los limítrofes se burlen de ellos. Consuélese y pierdan su timidez, pues en muchas otras flexiones, especialmente del auxiliar transitivo, sale también este final *ea* en Amezqueta y Berastegi. «Me los han dado» es *eman diatzea* en Ataun, *eman dizkidea* en Amezqueta, *eman dizkiea* en Berastegi.

(43) Mitxelena «partícula de refuerzo» zeritzon bigarren elementuari (Mitxelena 1977b: 248).

(44) Hiru iritzi hauei gehi bekie gainera 24. oharrean aipatu dena.

(45) Eremu bakoitzarekin batera bertan dagoen herri baten izena emango dugu, *-ea* bukaeradun adizkiez herri horretan egiten den erabileragatik nabarmentzen dena; honela eremu hori errazago kokatu ahal izateko. Bonaparteren sailkapena jarraitzen dugu euskalkien eta azpieuskalkien banaketan.

(46) Herriaren izena [ ] zeinuaren barne badago zera esan nahi izan da: aski ziurra da bertan *-ea* bukaeradun adizkiak agertzen direna, baina egiaztatu beharko litzateke.

Bide beretik, J. M. Barandiaranen lekukotza beharbada argiagoa da oraindik, Ataunen erabiltzen diren adizkiei buruz zera ziotsolarik Yrizarri, beroni zuzendutako gutun batean (Yrizar 1981b: 207):

Ataun'en, auzune batetik bestera alde aundia dago orain beintzat: leengo erak, Aya'ko eta San Gregorio'ko auzunean; San Martin auzunea asko kutsatu da Goierri'ko beste errien ikutuz.

Ondoren baieztapen honen zergatia gehiago zehaztu zion Yrizarri, honek idatzi-takoaren arabera:

Nos dijo que cuando volvió, después de su larga ausencia, encontró que el vascuence de Atáun había variado notablemente; incluso las personas de su generación –nos dijo, contestando a una pregunta concreta mía– habían modificado su habla; le decían que él hablaba como los del barrio de Aya, a lo que les respondía que nunca había vivido en dicho barrio, sino siempre en el suyo natal de San Gregorio.

Hau egia izanik ere, dena dela, ez dirudi mugatu dugun eremu hau inoiz askoz zabalagoa izan denik, Azkuek eta Bähr-ek mende honen hasieran bildutako adizkietan ez baita *-ea* bukaera hau duenik hemendik kanpora eta testuetan ere ez da halakorik ageri. Adibidez, Hernialdeko Irazutaren gan *zate* 'zaie' (34), *ditue* 'dituzte' (36)... aurkitzen ditugu (Irazutza 1739); Amasako Ubillosengan *due* 'dute' (168), *dezaquee* 'dezakete' (196), *luquee* 'lukete' (207), *ditzaquee* 'ditzakete' (219)... ageri dira (Ubillos 1785); Mutiloko Gerrikok *luque* 'lukete' (7), *lezaque* 'lezakete' (49)... zerabiltzan bere lanean (Gerriko 1858); Agirre Asteasukoak ere azkenik *dezaquee* 'dezakete' (22), *dioe* 'diote' (84), *ditue* 'dituzte' (188), *zate* 'zaie' (226)... erabiltzen zituen (Agirre 1850).⁴⁷

F. Ondarrak Donostiako kaputxinoen komentuan aurkitu eta ezagutzera eman zituen gipuzkerako testuetan, aitzitik, badira *-ea* bukaeradun adizkiak (Ondarra 1978-1979). Bizkaitik bueltan iritsi zen Donostiara eskuizkribua, antza, eta datarik ez badute ere, 1800-1816 tarte horretan idatziak direla pentsarazten duten arrazoiak ematen ditu Ondarrak. Argitaratzaileak, seguru asko material kopuruak –hirurogei sermoi– horretara beharturik, material horren zati bat baino ez zuen argitaratu orduan, honekin batera testuei buruzko zenbait datu, hiztegi bat eta adizki zerrenda bat ere eskaini zituelarik. Adizki hauen artean ageri dira *diozkea* 'dizkiote' eta *dizkea* 'dizkiote'. Bada *dagikea* 'dakieke' adizki bat ere, gure ereduari arazorik gabe egokitzen zaiona: beste testu batzuetan ere ezaguna den *-ki-* eta *-gi-* erroen arteko nahasketa genuke alde batetik eta, bestetik, ahalerazko *-ke* morfemaren atzetik lihoake datiboari dagokion *-e*, hau ere guztiz arrunta delarik. Hitz batean, *dakikee* batetik abiatuaz ulertu behar da *dagikea* hori.⁴⁸

3.1.2. B eremua (Azpeitia)

Iparraldeko gipuzkeraz badugu oraindik beste eremu bat, Azpeitiko hizkeraren hegoaldera, non *-ea* bukaeradun adizki hauen arrastoak aurkitu ahal ditugun: Azkoi-

(47) Gerriko eta Agirrerren kasuetan gogoan izan bedi, edozein modutan, beren lanak XVIII. eta XIX. mendeen arteko mugan idatzi zituztela, geroago argitaratu arren.

(48) Aditz morfologiaren ezaugarri hau — *-ea* erabiltzea — gogoan dugula, sermoi horien egilea —gutxienez argitaratzaileak *bigarren egilea* deitzen duen hori— A eremu honetakoa zela pentsa liteke. Testuaren gainerako ezaugarriek ere ez dute ondorio hau ukatzen.

tia eta Azpeitia ditugu hemen aipagai, Urrestilla bigarren herriaren auzo dena ere tartean dela.⁴⁹

Peñafloridako konteak halako adizki bat nola erabili zuen aurrerago ere esana dugun arren (Peñaflorida 1764: 53), mota bereko adizkien erabileraren bestelako lekuko idatzirik ezin izan dugu aurkitu.⁵⁰ Azkueren adizkitezietan ere ez bide da ageri honen antzik duen ezer, Bähr delarik horrelakoen berri eman zigun bakarra, «Estudio sobre el verbo guipuzcoano» bere lan mardulean eskaini zizkigun datuen bitartez: Bähr 1926-1931 eta 1934-1935.

Bähr-en adizkietan bi grafia berezi erabiltzen dira. Alde batetik *ä* darabil egileak; berak idatzi zuenez «Representa un sonido intermedio entre *a* y *e* más cercano de *a*. Es un sonido peculiar de la región de Azpeitia y Azcoitia». Beste alde batetik *ę* erabili zuen, bere hitzetan «una *e* muy abierta como en francés *mère*» delarik honekin adierazi gura zena. Aipatutako grafiak alde batetik *i* edo *u* ondorengo *a* baten itxiera adierazteko erabili ziren, *zitzäkon* 'zitzaion' eta *diäzu* 'didazu' adizkien kasuan bezala, baina beste batzuetan *ä* eta *ę* grafiak *agertu behar ez luketen tokian* ageri dira, Azpeitiko honako adizkietan bezala:⁵¹ *nazüä* 'nauzue', *nabä* 'naute', *gaituzuä* 'gaituzue', *gaitüä* 'gaituzte', *didxozüä* 'diozue', *didxüä* 'diote', *dizkutzüä* 'dizkiguzue', *dizküä* 'dizkigute'... *dakizüä* 'dakizue', *dakidxäbä* 'dakite', *daukäzüä* 'daukazue', *daukäbä* 'daukate', *daamazüä* 'daramazue', *daamakidxä* 'daramate', etab. Azkuek *-e* dakar Bähr-en datuetan *-ä* agertzen den leku berean, baina nahiko nabaria da adizki hauek A eremuan *-ea* bukaera dutenen kideak direla, ondorioz *-ea* > *-ä* bilakaera suposatu behar delarik, batez ere, Peñafloridako konteak dakarren eta lehen aipatutako *abea* adizkia gogoan hartzen badugu. Gainera, aipa dezagun alokutiboetan ere egoera berbera dugula: Azpeitian *debe* / *diä(bä)* / *diñä(bä)* 'dute', *ditue* / *zetiä(bä)* / *zetiñä* 'dituzte'... Azkoitian *dauzkää* / *zeuzkää* / *zeuzkenä* 'dauzkate', *dakartzie* / *zekartziä* / *zekartziñä* 'dakarte',⁵² etab.

Honekin amaitzeko esan dezagun lehen A eremuan kokatu dugun herri batean ere –Albizzarden– Bähr-en adizkietan *ä* eta *ę* grafiak agertzen direla berriro, berak definitzen zituen bi soinu berezi horiek adierazteko: *nazue* 'nauzue', *naue* 'naute', *gaituzue* 'gaituzue', *gaitue* 'gaituzte', *diozue* 'diozue', *dioe* 'diote', *di(g)uzue* 'diguzue', *digue* 'digute', etab. Eta berdin alokutiboetan: *dine* 'dinate', *zetiñä* 'dizkinate', *zione* 'zioten', *zizkione* 'zizkioten'... *zekarrea* / *zekarreneę* 'dakarte', *zekaizkiä* / *zekaizkiñä* 'dakartzate', *zemakię* / *zemakiñeę* 'daramate', etab.

3.2. Nafarreraz eta bizkaieraz

3.2.1. C eremua (Leitza)

Iparaldeko goi nafarreraz ere *-ea* amaieradun adizkiak aurkitzen ditugu. Araizko

(49) Yrizarren lanean eskaini diren datuak erabiliko ditugu, Azkue nahiz Bähr erabiltzen direlarik bertan besteak beste (Yrizar 1991a: 311-359 (Azpeitia); Yrizar 1991a: 370-405 (Azkoitia)).

(50) Otaegik Azpeitiko euskaraz idatzitako dotrinan ere ez da halakorik (Pagola & alii 1993: 2739-2770).

(51) Bähr-en adizki hauek non bilduak diren ez dago garbi Yrizarrentzat, Azpeitiko kalekoak ez baitira eta baserri gehienetakoak ere ez (Yrizar 1991a: 309). Dena dela gerrukoak behar dute izan (Azpeitikoak edo Azkoitikoak edo inguruetaoak), gure lanerako zehaztasun horrek garrantzi gehiegirik ez duelarik.

(52) Urrestillako adizkietan ere antzeko egoera aurkitzen dugu. Bakar batzuk baino ez aipatzearen: *zekarrea* 'zakartek', *zekeä* 'zaukatek', etab.

azpieuskalkiaren mendebaldean, Intza bailaran, Azkaraten agertzen zaizkigu *-ea* bukaeradun adizkiak, gorago jada aipatu denez ezaugarri hori balio bereizlea duen leketara mugatua badago ere. Araizko azpieuskalkiaren iparraldean ere ezaugarri bera aurkitzen dugu, Basaburua Txikia bailarako bi herritan: Areson eta Leitizan. Bailara berean ekialderantz jotzen badugu, Bortzirietako azpieuskalkiaren eremuaren hegoaldean sartzen garela, bertan aurkitzen ditugun lehenengo bi herrietan ere *-Ezkurran* eta *Eratsunen*— egoera beretsua da.⁵³

Adibidez, Leitizan aurkitzen ditugun adizki batzuk eman ditzakegu hemen:⁵⁴ *zaatea* 'zarete', *zayoa* 'zaie', *nauea* 'naute', *dittea* 'didate', *ziñukea* 'zenukete', *lukea* 'lukete', *dezakea* 'dezakete'... *zuaztea* 'zoazte', *diztea* 'doaz', *zabiltzetea* 'zabiltzate', *dabiltzea* 'dabiltza',⁵⁵ *dekarrea* 'dakarte', *deamea* 'daramate', *daukea* 'daukate',⁵⁶ etab.

Testuei so egiten badiegu, egile ezagunik ez duen XIX. mendeko dotrina batean baditugu dagoeneko goiko adizkien sail berekoak eta, beraz, hemen ere ez dira honelakoak atzo goizeko kontua.⁵⁷ Hala, aipatu testuan askotan erabili zen *zayo* 'zaie' (10v), baina honekin batera *zayoa* 'zaie' ere topa dezakegu:⁵⁸ *Cergatic deitzen zayoa oi bienaventuranzac?* (17v); *Deitcen zayoa novisimoac edo azquenquic, cergatic mundun diren gauce gucic izan bear duen fiñe edo bucaera eriotzarequin* (17v).

Honelako adizkien jatorria zehazterakoan, ez genuke arazorik gipuzkerarako proposatu dugun bide bera hemen ere suposatzeko. Hain zuzen ere, *-an* eta *-ala* atzizkiak erabiltzen dira hemen erlatibozko eta konpletibozko perpausak osatzeko, *-en* eta *-ela* ere agertu arren.

3.2.2. *C eremua (Mungia)*

Bizkaieraz ere mendebaldeko azpieuskalkian ediren ditzakegu aztertzen ari garen adizkien parekoak, Plentziako hizkeran nahiz Gernikakoaren mendebaldeko muturrean, Bonaparteren sailkapena erabiltzen dugularik beti ere hizkerak izendatzeko oinarritzat. Herririk aipatzekotan Barrika, Butroe, Gamiz, Gatika, Gorniz, Laukiz, Maruri, Meñaka, Mungia, Plentzia eta Urduliz ekar ditzakegu hona, Plentzia ibaia-aren ibarrean aurkitzen direnak guztiak ere.

A. Irigoienek Mungiaiko formatzat dituen *zarjà* eta *durià* adizkiak aipatu ditugu gorago, *-a* honen sorrerari buruz eman diren iritziez aritzean. Genioenez, Irigoienek *-ee > -ie > -ia* moduko bilakaera proposatu du adizki hauentzat eta, hurrenkera agian onargarria gerta daitekeen arren, ezinezko irizten genion arrazoi fonetikoak zirela

(53) Yrizarrek honen aipamena dakar iparraldeko goi nafarrerari buruzko bere lanean (Yrizar 1992b: 121).

(54) Gaminderengandik (1985 d) ateratzen dira euskalki honetarako eskaintzen diren datuak.

(55) Gamindek honekin batera *dabiltze* ere aipatu du.

(56) Aurreko bi eremuetan bezalaxe, hemen ere *gaittue* 'gaituzte', *digue* 'digute', *daude* 'daude', *dakie* 'dakite' eta antzeko adizkiak ageri zaizkigu, *-a* gabekoak.

(57) Izengabea 59. Euskaltzaindiak *-Azkue Bibliotekak*— Bonaparteren eskuizkribuez egindako aurkibidean agertzen den zenbakia da eskaintzen dena. Oraintsu argitaratua: Pagola & alii 1995: 575-597.

(58) Testuan *zayo* 'zaie' erabiltzeari buruz, ikus arestian aipatu edizioan erantsitako oharra (Pagola & alii 1995: 587). Ondoren eskaintzen diren *zayoa* 'zaie' adizkiaren adibideei buruz begira Pagola 1995: 595-596.

medio *-ee* > *-ea* lerradura baten bitartez honelako zerbait gipuzkeran agertzen ziren adizkietara hedatzeari, Irigoienek proposatu bezala. Ezinezkotasun hau, baina, Mungiako arestian aipatu adizkietara ere zabaldu behar dugula dirudi, bertan *-ia* nahiz *-ea* amaierak nahasian aurkitzen baitira –Gaminderen *dostia*, Yrizarren *dostea*...– aztergai ditugun adizkietan, eta, lehenengoa ezinbestean bigarrenetik erakarri behar dugunez, gipuzkeraz eta goi nafarreraz ikusi dugun egoera berberaren aurrean gaudela esan dezakegu.⁵⁹ Ez legoke, bestalde, inongo arazorik gipuzkeraz suposatu dugun sortze prozesu bera bizkaierara zabaltzeko.

Hemen ere *-ea* bukaera duten adizki batzuk aipatzearren, bihoaz erakusgarri gisa Mungian agertzen diren hauek:⁶⁰ *sarea* ‘zarete’, *yakea* ‘zaie’,⁶¹ *neudea* ‘naute’,⁶² *deudea* ‘dute’,⁶³ *seunkea* ‘zenukete’, *leukea* ‘lukete’, *dostea* ‘didate’,⁶⁴ *dotzea* ‘diote’⁶⁵... *sausea* ‘zaudete’, *soasea* ‘zoazte’, *satosea* ‘zatozte’, *sabiltzea* ‘zabiltzate’, *deukea* ‘daukate’, *dakar-dea* ‘dakarte’, *darodea* ‘daramate’,⁶⁶ etab.

Testuei dagokienez, inguru hauetarako bi iturri ditugu, biak ere XIX. mendearen erdi inguruakoak. Uriarte dugu lehenengoa, Bonaparte printzearen mandatuz bertako euskalkian dotrina bat idatzi zuena,⁶⁷ baina inguru hauetako hizkera leialki islatu ote zuen zalantza egon daiteke eta beharbada ez da fidagarriegia, bizkaiera literario-tik gertuegi dagokeen aldetik. Oraingoan ere, ondorioz, Uriartek Biblia gipuzkerara itzultzerakoan erabilitako hizkerari buruz esan izan dena gogoan izan beharrekoa litzateke (Mitxelena 1964: 25):

Se comprenderá pues, sin más, que una obra de esa clase, por importante que sea en otros aspectos, carece casi de valor para cualquier estudio de geografía lingüística.

J. C. de Renteria da bigarren iturria. Gorlizko erretore izan zen luzaroan, bi testu utzi zizkigularik: alde batetik dotrina bat;⁶⁸ bestetik sermoi sorta mardula.⁶⁹ Egile

(59) Legution erabilitako *noia* (*noie*, *naudie*) ‘naute’ eta *doia* (*doie*, *daudie*) ‘dute’ adizkiei buruz ere gauza bera esan daiteke beharbada (Gaminde 1985b: 479).

(60) Gaminde 1985b izan da nagusiki bizkaierazko adizkietarako erabili den iturria. Beste alde batetik ikus Yrizar 1992a: 249-315, 555-582, 635-673.

(61) Gamindek honekin batera *dake* ere aipatu du.

(62) Gamindek honekin batera *naudea* ere aipatu du.

(63) Gamindek honekin batera *daudea* ere aipatu du.

(64) Gamindek honekin batera *deustea* eta *dostia* ere aipatu ditu.

(65) Gamindek honekin batera *tzea* ere aipatu du.

(66) Gamindek honekin batera *darea* ere aipatu du.

(67) Uriarte 297. Euskaltzaindiak –Azkué Bibliotekak– Bonaparteren eskuizkribuekin argitaratu zuen katalogoan testuari ematen zaion zenbakia eskaintzen dugu orain ere urtearen orde. Testu hau ere argitaratua izan da (Pagola & alii 1992: 329-361).

(68) *Cristiñauac biarreco daben doctriñea*. Bonaparte bildumako eskuizkribua alde batera utziaz –Azkué Bibliotekako katalogoan 296 zenbakia daramana– honako edizioa erabili dugu: Altzibar 1986: 53-119. Renteria bera saiatu zen dotrina hau inprimatzen 1860. urte inguruan baina ez zitzaion baimenik eman «por el mal bascuence», Uriartek Bonaparte printzeari igorritako gutun batean idatzi zuenez. Dotrina honi buruz, honako beste artikulua ere ikus daiteke: Altzibar 1984: 7-22. Dotrina bera berrikiago argitaratua izan da (Pagola & alii 1992: 261-328).

(69) J. M. Etxebarriak hiru zatitan argitaratu ditu sermoi hauek. Guztiak begiratu ditugun arren, hirugarrena aipatu dugu lehenago –hasiera aldera– *dende* ‘dute’ adizkiaren adibideak ematerakoan eta orain ere hau da erabiliko duguna, bera baita eskuratzen errazena eta eskuizkribuko orrialde zenbaketa adierazten duen bakarra (Etxebarria 1992).

honi dagokionez, artikulua honetan aztertzen ditugun aditzekin erlazioren bat izan dezakeen adizki bakarra aurkitzen dugu bere testuetan barrena eta adizki hori *zaria* adizkiarekin batera erabili zuen *zaria* dugu (Etxebarria 1992): *orregaiti ycen biar zaria Santiagoen benetaco devotoac* (183), *zuec tristetuco zaria* (195), etab. Ez da somatzen eite bereko beste adizkirik eta aipatu *zaria* horren aldamenean honelakoak ditugu: *dira* 'dira' (226), *jaque* 'zaie' (210), *deude* 'dute' (201), *deuce* 'diote' (180), etab.

Egoera hau ez da hain harrigarria, alabaina, litekeena baita testu hori idatzi zen garaian artean *-ea* erako adizkiak hedatu gabe egotea edo *-ordurako* halakoak ezagunak izan arren— egileak ez erabiltzea. Gainera, esana dugu jada aztertzen dihardugun adizkiak baldintza aski irregularretan agertzen direna. Esaterako, Barrikan Gamindek ez du aurkitu adizkiotako bakar bat ere,⁷⁰ Plentziarako *dakea* 'zaie' bakarrik ematen du eta *dea* 'dute' baino ez Gorkizerako. Aldiz, Mungian honelako adizkiak erruz ageri dira, ikusia dugunez. Jakina, Renteria bizi zen garaian *-ea* gisako adizkiak erabiltzen ziren ala ezezagunak ziren, zalantza testu gehiago agertzeak bakarrik uxatu ahalko luke.

Adizki hauen jatorriaz den bezainbatean, ez genuke arazorik berriro ere gipuzkerentzat proposatu dugun irtenbide bera onartzeko. Renteriaren testuetan ageri diren *deudala* (*deudeala*) 'dutela' eta *deuceala* 'diotela' bezalakoak genituzke hemen ere (30. oharrean aipatzen genituen adizkiek izan zezaketen eragina ahaztu gabe) mozketak oker baten abiapuntu (Etxebarria 1992): *Esta bada duderic cetan enqui santuac ceruen dagosela eta eurec gugaiti Jaungoicoari erregatuten* (sic) *deuceala; orraco altaratan gure aurreti mundu onetati yoanecoac imini baditues colcauric santuen imagyñec, da euren vitartes Jaungoicoaganic mesedere* (sic) *bat alcanzau deudalaco* (199).

* * *

Labur esanik, *-ea* bukaera baten bidez gauzatzen den pleonasmu honen eremua lau zatitan banatua legoke: A (Ataun), B (Azpeitia), C (Leitza), D (Mungia). Hala ere, banaketa geografikoari begira, definitu ditugun eremu hauek bitan partitu daitezkeela dirudi. Batetik, A-B-C eremuak batera lihoazke nahiz A eta B eremuen artean kokatuak dauden zenbait herritan (Beizama, Bidania, Errezil) *-ea* erako adizkirik ageri ez den. Baina jakina, herriotan gaur halako adizkien arrastorik ez izateak ez du esan nahi bertan inoiz erabili ez direnik. Bestetik, D eremua genuke mendealdeko bizkaieraz. Bien tartean, beharbada, Legutiorako 59. oharrean aipatu ditugun adibideak leudeke. Ondorioz, inoiz pleonasmu honek zabalera handiagoa izan duenik ez dirudienez, han eta hemen modu paraleloan sortu eta garatu den prozesu baten aurrean gundeke.

4. Eranskina

Lan hau amaitzeko, beronen aztergaia izan denarekin antza duten beste bi kasuren aipamen laburra eragingo dugu.

(70) Yrizarren datuen arabera, aldiz, Azkuek *neude* 'naute' eta *deude* 'dute' aurkitu zituen alde batetik, baina *deuste* 'didate' eta *deutzea* 'diote' beste aldetik.

4.1. Hondarribia

Hondarribian, batik bat arrantzaleen artean, orain arte ikusi ditugun *-ea* bukaera-dun hauekin antz handia duten adizkiak ageri dira, bien artean inolako loturarik egon ote daitekeen galdetzea ezinbesteko egiten delarik honelakoak ikustean:⁷¹ *zai-zia* 'zaizue', *zaizkizia* 'zaizkizue', *duzia* 'duzue', *tuzia* 'dituzue', *ttiazia* 'dizkidazue', *ttiozia* 'dizkiozue', *ttiguzia* 'dizkiguzue', *ttiezia* 'dizkiezue'... eta baita ere *ttiziat* 'dizkizuet', *ttizia* 'dizkizue', *ttiziagu* 'dizkizuegu', *ttiziate* 'dizkizue',⁷² etab.

Bonaparte printzeak ere aspaldi ikusi zuen antzekotasun hau, Hondarribiko adizkiok ezagutzen zituelarik,⁷³ Zegamako euskarari buruz ari zela zera idatzi baitzuen bertan agertzen diren *-ea* bukaeradun adizkiei buruz (Bonaparte 33): «Id(em) en Fuent(errabía)». Azkue ere bide beretik zihoala dirudi, zera esatean (Azkue 1932: 78):

Merecen ser citadas estas flexiones prolongadas: *ikusi auea* (flex 10) 'te han visto' de uso en Berastegi, Lizartza y Zaldibia; *dezuia* y *doia* en Ataun por *dezue* y *doe* o *due* (flexión 23 y 24); *nabea* en Berastegi y Orexa por *naue*. En Ondarrabia en vez de *duzute*, *gattuzute*... etc., dicen *duzia*, *gattuzia*. Hablando de ello uno de mis colaboradores dijo: *Iriúndarrak farrá eitten dióte Ondarrabiako ZIA óni*; los iruneses se ríen de este *zia* de los de Fuenterrabía.

Edozein modutan, Bonaparte eta Azkuek kontrako bidetik jo zutela dirudien arren, ez da dudarik Hondarribiko kasua desberdina dela eta *-zue* morfemari dago-kion aldaketa fonetiko baten aurrean gaudela (Irigoién 1985: 14-15). Azken batean, *u* bokalaren palatalizazioaren aurrean geundeke, eta ekialdeko euskalkietan *burua* > *buria* edo *eskua* > *eskia* bezalako bilakaerak sortzen dituen fenomeno berbera genuke hemen. Egia da oso mendebaldera dagoela Hondarribia *u* bokalaren palatalizazio erregularra ezagutzen duten lurraldeetatik, baina ez dezagun ahantz honelakoak gertatu izanaren arrastoak aski mendebaldera iristen direla mugaz iparraldetik nahiz hegoaldetik.⁷⁴

4.2. Etxepare

Etxepareren «Amorosen disputa» poesian, *daudia* 'daude' adizki bat ageri da eta A. Irigoienek berau lan honetan aztertu ditugun beste adizkiekin lotzerik ba ote den pentsatzen du (Irigoién 1987: 21):

Gendiac so daudia bethi gugana
 Nihaur secretuqui nator çugana
 Çuhaurc daquiqueçu noyz den ayzyna
 Neque eçayçula gitia nigana.

P. Altunak Etxepareren edizioan esandakoari jarraiki, baina, egokiago dirudi hor

(71) Adizki hauetarako: Azkue 1932: 87 eta 104. Baita ere: Yrizar 1981a: 70 eta 88.

(72) Yrizarrek honelakoekin batera *-t-* pleonasmorik gabeko adizkiak ere jaso ditu: *dizia* 'dizue', *ttizia* 'dizkizue', etab.

(73) Bonaparte 61. Bertan aipatzen dira *dussia* 'duzue', *zassia* 'ezazue', etab.

(74) Honetaz ikus bereziki Lafon 1937. Hain zuzen ere palatalizazio honen eremua aipatzen delarik, zera irakurtzen dugu 79. orrialdean: «À Fontarabie, la finale de 2e personne du pluriel est *-xia*, en regard de *-zue* employé à Irun et à Arano». Mitxelenak palatalizazio honetaz esaten duenaz kanpora (1977a: 121), begira *-zia* atzizkiari buruz Letamendia & Sagarzazu 1992: 524-526.

galderazko -a bat ikustea (Etxepare 1545: 204). Gainera, esanahiaren aldetik ez dago arazo gehiegirik honela izan daitekeela pentsatzeko.

5. Aipamenak

- Agirre, J. B., 1850, *Jesu-Cristoc bere Elizari utzi ciozcan zazpi sacramentuen gañean eracusaldia*, Tolosa. Edizio faksimila, 1978, Donostia.
- Altuna, P., 1992, «Ochoa de Arin-en *Doctrina Christiana*-ren (1713) hizkeraren laburpena», *Euskera* XXXVII:1, 573-589.
- Altzibar, X., 1984, «Pedro Juan Cruz de Renteriaren *Cristiñauac biarreco daben doctriñeaz*», *Euskera* XXIX:1, 7-22.
- _____, 1986, «Rentería, Uriarte y el euskera de Plentzia», *Plentzia. Azterlanak-Estudios* I, 53-119, Plentzia.
- Azkue, R. M. de, 1923-1925, *Morfología Vasca*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- _____, 1932, *Verbo Guipuzkoano*, Bilbo. Edizio faksimila, 1969, Bilbo.
- Bähr, G., 1925, «Flexiones verbales de uso actual en Legazpia», *Euskera* VI:2-3, 73-114.
- _____, 1926-31 eta 1934-35, «Estudio sobre el verbo guipuzcoano», *RIEV* XVII-XXII eta XXV-XXVI.
- Barandiaran, J. M. de, 1972, *Obras completas* I, Bilbo.
- _____, 1973a-b, *Obras completas* II-III, Bilbo.
- Bonaparte, L. L., 1869, *Le verbe basque en tableaux* II, Londres.
- _____, 18—, [*Contestaciones a cuestionarios en dialectos del vascuence de Guipúzcoa y Navarra*], Bonaparte bilduma-33.
- _____, 18—, [*Contestaciones a cuestiones dialectales en Fuenterrabía*], Bonaparte bilduma-61.
- _____, 18—, [*Contestaciones a cuestiones dialectales en Cegama*], Bonaparte bilduma-203.
- Dodgson, E. S., 1902, *Ordisiako doctrina christiana da gipustarren beuskarasko libruetatikan saar<r>ena*, Donostia.
- Etxebarria, J. M., 1992, «Plentziako bizkaiera 1860an J. Kruz de Renteriaren liburu ezezagun baten arabera (III. zatia)», *Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura* 11, 81-128.
- Etxepare, B., 1545, *Linguae vasconum primitiae*, Bordele. Patxi Altunaren edizio kritikoa, 1980, Bilbo.
- Gaminde, I., 1985a-b, *Aditza bizkaieraz* II-III, Iruñea.
- _____, 1985c-d, *Aditza ipar goi nafarreraz* II-III, Iruñea.
- Gerriko, J. I. de, 1858, *Cristau Doctriña guztiaren esplicacioaren sayaquera, euscarazco platica edo doctriñetan partituric* I, Tolosa.
- Gómez, R. & Sainz, K., 1995, «On the origin of the finite forms of the Basque verb», in J. I. Hualde eta alii (arg.), *Towards a history of the Basque language*, 235-274, Amsterdam / Philadelphia.
- Holmer, N. M., 1964, *El idioma vasco hablado*, Donostia. Edizio faksimila, 1991, Donostia.
- Irazuzta, J. de, 1739, *Doctrina christiana*, Iruñea.
- Irigoién, A., 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbo.
- _____, 1987, *De re philologica linguae uasconicæ* II, Bilbo.
- Izengabea, 1596, *Refranes y Sentencias*, Iruñea. Edizio faksimila, *La gran enciclopedia vasca* X, 615-682, 1979, Bilbo.
- _____, 18—, *Atte Aste<te>ren doctriñe euscaraz. Leitceraco paratue*, Bonaparte bilduma-59.
- Karasotz, R. & alii, 1991, *Etxarri Aranatzko euskara eta Arañaz Elkarte*ko hiztegia, Tafalla.
- Kardaberaz, A., 1760, *Christavaren bicitza*, Iruñea. Edizio faksimila, 1974, Bilbo.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque*, Baiona. Edizio faksimila, 1979, Donostia.
- Lafon, R., 1937, «Tendance à la palatalisation de la sonante *u* dans les parlars basques du Nord-Est», *RLiR* 13, 73-82.

- _____, 1944, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, Bordele. Edizio faksimila, 1980, Donostia.
- Lakarra, J. A., 1985, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)», *ASJU XIX*:1, 235-280.
- _____, 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU XX*:3, 639-681.
- Lardizabal, F. I. de, 1856, *Gramática vascongada*, Donostia.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido*, Salamanca. Edizio faksimila, 1988, Bilbo.
- Letamendia, J. A. & Sagarzazu, T., 1992, «Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)», *Iker* 7, 497-533.
- Lizarraga, J., 1802, *Urteko igande guzietarako prediku laburrak*. Frantzisko Ondarraren edizio kritikoa, 1990, Bilbo.
- Madariaga, B., 1816, *Euscal Errijetaco olgueeta ta dantzeen neurvizco gatz-ozpinduba*, Iruñea. Parxi Altunaren edizio kritikoa, 1987, Bilbo.
- Mendiguren, X., 1987, «*El borracho burladoko* euskararen azterketa (1764)», *ASJU XXI*:1, 135-162.
- Mikoleta, R., 1653, *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*. Ibon Sarasolaren edizio kritikoa, *ASJU XVII*, 1983, 187-212.
- Mitxelena, L., 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia. Ikus orain *Sobre historia de la lengua vasca I*, 1-73, 1988, Donostia.
- _____, 1977a, *Fonética histórica vasca*², Donostia. Edizio faksimila, 1990, Donostia.
- _____, 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos», *Revista de dialectología y tradiciones populares XXXIII*, 245-271. Ikus orain *Palabras y textos*, 311-335, 1987, Gasteiz.
- Murgarren, L., 1984, «Una plática del Goyerri», *ASJU XVIII*:2, 185-197.
- Oihenart, A., 1657, *Atsotizac edo refruauc*, Paris. Edizio faksimila, 1936, Tolosa.
- Ondarra, F., 1978-1979, «Manuscrito de pláticas en euskera guipuzcoano en los Capuchinos de San Sebastián», *FLV X*:30 eta *FLV XI*:31, 525-546 eta 91-119.
- _____, 1984, «Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)», *ASJU XVIII*:2, 4-62.
- Otaegi, K., 18—, *Catecismo en el dialecto de Tolosa. Dotriña Cristianaren Sarrera*, Bonaparte bilduma-210.
- _____, 18—, *Catecismo en el dialecto de Azpeitia. Dotriña Cristianaren Sarrera*, Bonaparte bilduma-211.
- Otxoa de Arin, J., 1713, *Doctrina Christianaren explicacioa*, Donostia.
- Pagola, R. M. & alii, 1992, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Bizkaiera-1*, Bilbo.
- _____, 1993, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Gipuzkera-5*, Bilbo.
- _____, 1995, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Iparraldeko goi nafarrera-2*, Bilbo.
- Peñaflorida (Munibe, X. M.), 1764, *El borracho burlado*, Gasteiz. Xabier Altzibarren edizio kritikoa (faksimilaz hornitua), 1991, Gasteiz.
- Schuchardt, H., 1972, «Sobre la formación de las flexiones de relación de verbo vasco», *BAP XXVIII*:2-3, 217-337.
- Sota, M. de la & alii, 1989, *Diccionario Retana de Autoridades del Euskera VII*, Bilbo.
- Ubillos, J. A., 1785, *Christau doctriñ berri-ecarlea*, Tolosa. Edizio faksimila, 1989, Donostia.
- Uriarte, J. A. de, 18—, *Catecismo bascongado*, Bonaparte bilduma-297.
- Yrizar, P. de, 1951, «Sobre el carácter pasivo del verbo transitivo o del verbo de acción en el vascuence y en algunas lenguas del Norte de América», *BAP VII*:3, 353-391.
- _____, 1981a-b, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca I-II*, Donostia.
- _____, 1983, «*De(b)e -du(t)e, dai, debie* adizjokoak gipuzkeraz. Bizkaieraren eragintza», *Iker* 2, 683-688, Bilbo.
- _____, 1991a-b, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano I-II*, Donostia.
- _____, 1992a, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno I*, Bilbo.
- _____, 1992b, *Morfología del verbo alto navarro septentrional II*, Iruñea.
- Zuazo, K., 1988, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», *ASJU XXII*:2, 367-377.